

FORME ZNANJA I OBRAZOVANJE

MAKS ŠELER

Uprava Visoke obrazovne škole (Bildungshochschule), koja je pod patronatom i u vodstvom *Lesingovog* duha poslednjih godina značajno napredovala, zamolila me je da u ovom svečanom času, u vremenu koje mi je stavljeno na raspolaganje, kažem nekoliko reči o »znanju i obrazovanju«. Toj molbi ovde se ne mogu odazvati valjano zasnovanim tezama – kojima sam tek nedavno u dve veće rasprave »Univerzitet i osnovna škola za odrasle (Volkshochschule)« i »Problemi jedne sociologije znanja« ovde nagoveštena pitanja ispitao filozofskim i naučnim aparatom i u prvoj raspravi stigao do zahteva za novim tipom najviših nacionalnih nezavisnih obrazovnih institucija za one koji su stalno zaposleni, ljude koji su prešli studentsko doba. Moraće biti dovoljno naznačiti u kratkim sažetim rečenicama barem neka uverenja nastala tokom mojih istraživanja i moga nastavnog i životnog iskustva, koja za cilj jedne visoke obrazovne škole sigurno mogu biti značajna.

Pre svega, što kao filozof moram da kažem, dopustite mi da iznesem jedan skoro bolan utisak, koji vreme – koji naše doba, sa svojim zagonetnim plićacima, ostavlja na mene. Nikad i ni u jednom dobu meni poznate istorije pravo obrazovanje vodećih elita nije bilo neophodnije, nikad teže! Tragični stav važi za zemaljsku kuglu, jer važi za doba sveta ovog rastrzanog vremena masa koje je jedva više moguće voditi. Ali, dozvolite mi da ustvrdim: tenzija između nužnosti i teškoća da se ono što je nužno ostvari je, pri uporednom posmatranju, u našoj zemlji, u Nemačkoj, vrlo velika. Prašuma smo mi jedna, u kojoj je jedinstvo nacionalnog obrazovanja skoro izgubljeno! Ja nisam i upravo ne važim za čoveka neprijateljski orijentisanog prema prosvetiteljstvu, a još manje prema onome što pozitivistički način mišljenja naziva »napredak«. Ali, ne nalazim nikakve druge reči od ovih: ozbiljan strah hvata čoveka zbog iz dana u dan rastuće neslobode i gluposti, u koju je u ozbiljnoj opasnosti da polako i skoro nečujno utone ne samo ova ili ona zemlja, u čije sive amorfnе sumrake se štaviše utapa ceo kulturni svet. A ipak je sloboda kao uvek bodra lična spontanost duhovnog centra u čoveku – čoveka u čoveku – najfundamentalniji i prvi uslov za već bilo kakvu mogućnost obrazovanja čoveka i čovekovo prosvetčivanje.

Pogledajmo samo sasvim malo po zemaljskoj kugli. Rusija: »index librorum

Max Scheler, *Die Formen des Wissens und die Bildung*, najprije štampano uz četiri druga teksta u Šelerovoj knjizi *Philosophische Weltanschauung*, Bonn: Verlag Friedrich Cohen 1929; novo izdanje: Bern und München: Francke Verlag ("Dalp-Taschenbücher" Bd. 301) 1954, ²1968. Prevedeno je prema Max Scheler, *Gesammelte Werke*, Bd. 9: *Späte Schriften*, hrsg. v. Manfred S. Frings, Bern und München: Francke Verlag 1976, SS. 85 – 119. (Na margini je paginacija ovog izdanja.)

prohibitorum«, po ugledu na srednjovekovnu rimsku crkvu, na kojem su i Stari i (86) Novi zavet, Koran, Talmud i / svi filosofi od Talesa do Fihteia. Nijedna knjiga u kojoj se pojavljuje reč »bog« ne sme preko granice. Dozvoljene su samo tehnički, higijenski i ekonomski neposredno korisne nauke, shodno otrcanom marksističkom i pragmatičkom učenju o odnosu nauke i privrede. Danas više nego ikad kritički razrovani marksizam uzvišen je sada po formi u dogmu jednog velikog carstva. Tolstojevi starački spisi svečano spaljeni. – Severna Amerika i Sjedinjene Države kao suprotnost: ovde pokret nazvan »fundamentalizam«, jer ovaj Bibliju u smislu verbalne inspiracije hoće da uzdigne u apsolutni »fundament« znanja i života; na ovoj ideji zasniva se jedan masovni pokret, koji značajno raste, a traži ništa manje nego državnu zabranu svih škola koje država pomaže ako uče ili istražuju u bilo kojoj formi teoriju o čovekovom poreklu (lamarkizam, darvinizam, vitalizam)*. Čim univerzitetski sistem počiva na privredi i zadužbinama, dolazi u ponižavajuću zavisnost od svojih finansijera, čas od petrolejskih koncerna, čas od koncerna gasa, čas od ovog ili onog koncerna banaka. Može Apton Sinkler u svojoj čitanja vrednoj knjizi »Paradni marš« i mnogo preterivati, ali je sigurno dobro pogodio osnovno ustrojstvo ovog sistema obrazovanja, nastave i istraživanja. – U Italiji: jedan narodni pokret, »fašizam«, koji u detinjasto jeftinom tzv. aktivizmu i vitalizmu nasilno od gore kultiviše jednu frazersku i ispraznu filosofiju istorije literarne vrste, koja predstavlja sistematsko preterano hvalisanje italijanske istorije, bez ikakve ozbiljne veze sa velikim tradicijama prave, više nego »literarne« filosofije i pozitivnih nauka, ali punu praznih i nevernih klanjanja vođa pred rimskom crkvom s čisto tradicionalističkim namerama. T.j. pred rimskom crkvom ne kao poštovanja dostojnom institucijom koja poseduje univerzalnu istinu i svetost, već kao pukom elementu italijanske istorije i Danteovim zavičajem – prema primeru reči Morisa Barea (Barrè): »Je suis athée, mais je suis catholique« ** . – U Španiji: Jedan od najplemenitijih i najistinitijih duhova, Unamuno, proteran iz zemlje. Univerziteti u najoštrijoj borbi za opstanak sa oholim klerikalizmom.

U Nemačkoj, čiji su stručno-naučno ozbiljni, vredni i slobodni univerziteti dosad ispoljili nesalomivost koja raduje i nisu povijali vrat pred takozvanim »narodnim pokretima« i njihovim ideologijama, moramo uvek imati u vidu čudesan fenomen, da je jedna revolucija – nasuprot običaju svih pravih revolucija Novog doba – vrlo značajno ojačala moć rimske crkve, do naših dana Bavarskim konkordatom sa njegovim novim obavezama za škole i sam univerzitet, / i slične ugovore, kakve moramo očekivati i u Pruskoj¹. Jedna malo dostojnija težnja za potčinjavanjem, spasom, izbavljenjem duše u okviru jednog dopadljivog sistema, punog stila, »jedne čaure« (»ein Gehäuse«), kako to Karl Jaspers umesno naziva – da li je to i *istinito* i *stvarnosti primereno*, mladež koja romantizuje stvari to jedva da pita novokatolički pokret –, zahvatila je značajne delove ne bezvredne mladeži, kao da hoće kao kod zemljotresa da se pobjegne u onu kuću koja je najduže prkosila burama vremena u Evropi i ispoljila najveću nesalomivost pri podrhtavanjima tla. Sve trči i juri onamo – ne da traži obrazovanje za svoju dušu, *ono* obrazovanje koje odgovara sopstvenoj individualnoj vrsti i određenju bića i objektivnoj oz-

* Autor misli na proces protiv učitelja Džona Tomasa Skoupsa u državi Tenesi godine 1925 (»Scopes Trial«).

** »Ja sam ateista, ali sam katolik.«

¹ Upor. trezven, odmeren sud minhenskog nastavnika crkvenog prava Rotnbuhera [Rothenbucher] u Visokoškolskim vestima (1925).

biljnoj kulturi znanja ovog vremena, već da traže nešto sasvim drugo: gospodara, koji mora da kaže šta čovek da misli, da čini, da napusti. I izvan ovog pokreta neprestana dreka za »vodom«. Ne čini li se da je već kucnuo čas koji je na svojoj samrtnoj postelji prekao Herbert Spenser: »Socijalizam mora doći i doći će; ali, on će značiti najveću nesreću koju je čovečanstvo ikad videlo; više neće postojati ni jednog čoveka koji može da čini šta on hoće, već svako samo ono što mu je naređeno.« Ja dodajem: za nemački univerzitet opasnost od mešanja je još neznatna; od mešanja u njegove stare slobode, na koje se parlamentarna partijska vladavina upravo poziva kao na autoritarno stanovište partijskih vođa, koje nažalost ne mogu dobiti karakteristiku da se poklapaju sa vrhovima nemačkog duhovnog obrazovanja, pa ni samo parcijalno – ovo uistinu ne iz ličnih, rešivih i slučajnih razloga, već polazeći od najdubljih istorijskih razloga novonemačkog razvitka i njegove konstitutivne *suprotnosti između moći i duha*. Doduše, u Pruskoj a i drugde imamo već nekoliko marksističkih profesora i duhu nemačkog univerziteta toliko mnogo protivurečnu novinu takozvanih »profesora sa katoličkim nazorom o svetu« na univerzitetima koji nemaju katoličko-teološki fakultet. Ali, uopšteno posmatrano, dosad su partije i vode slobodu istraživanja tretirali sa rezervom koja raduje. Poželi se brižno: može li to tako ostati!

Pogleda li se bogatstvo činjenica, o čemu sam upravo naveo samo nekoliko nasumičnih primera, kao celina, tada se iz njega može izvući jedan nauk: ma koliko da je nesumnjivo istinito da su valjane snage uma, filosofije i nauke u istoriji Evrope u usponu na osnovu procesa oslobađanja rada od svih formi zavisnosti, i tesno udružene, čak rame uz rame s *demokratijom*, toliko je ova povezanost danas za pozitivnu nauku već principijelno »pod pitanjem«, a tek zapravo nastala za one forme znanja / filofske vrste koje čine pravo »obrazujuće znanje« (Bildungswis- (SS) sen«). Strahovito *omasovljenje života*, postepeno preobražavanje jedne liberalne umne demokratije u sumornu demokratiju masa, interesa, osećanja, hranjenu još proširenjem izbornog prava na žene i nedorasle, za koju su vode samo ubačeni eksponenti vladajućih grupnih nagona, čas narodskih, čas crkvenih, čas komunističkih – to je *jedan* bitan razlog koji »obrazovanje« danas čini toliko teškim i koje ga istovremeno čini toliko bezuslovno neizbežnim, kao moćnom zalogom novih elita protiv ovih strujanja. Čak ni u istoriji nije demokratija uvek uznosila obrazovanje i nauku. Pomislite na Sokrata i Anaksagoru! Pomislite na postanak modernog Japana, koji je svetska sila postao samo pomoću jedne vrste prosvetljenog despotizma cara, koji je sa malom *visokoobrazovanom elitom* morao sve razborito, od kamene kuće do nauke, učiniti nasuprot demokratiji zemlje, utonule u inertne tradicije i predrasude i nesklone bilo kakvim novinama. Demokratija od diktature može spasti samu sebe, može spasti istovremeno dobra obrazovanja i nauke danas samo još na *jednom* putu: time da samu sebe ograniči na *služenje duhu* i obrazovanju, ne da njima hoće da zagospodari. Inače bi preostalo samo još jedno: prosvetljena despotska diktatura koja ne respektuje masu neprijateljski raspoloženu prema obrazovanju i njihova vodstva, već njima vlada bičem, sabljom i biskvitom.

Pogledamo li samo nakratko duhovne pokrete ovog vremena s obzirom na njihov odnos prema pravom obrazovanju i nauci, tada, uprkos toliko zadivljujućim dostignućima nauke, naročito prirodnih nauka, celokupna slika naše epohe ima na sebi ništa manje duboko uznemirujuće crte. Istakao sam u mojoj na početku već citiranoj sociologiji znanja kako se saznanjoteorijska i saznanjosociološka struktura našeg društva sve više približava strukturi aleksandrinsko-helenističkog doba. Tamo kao i ovde stalno novi savezi, kružoci, sekte providno mistične, praznover-

ne vrste, sumnjivi spasitelji, koji se razumeju u sugeriranje masama, uz to, kao suprotnost, jedan bezidejni pozitivizam pojedinačnih struka (aleksandrinizam), sve više i više potiskuju jedinstvo i plemenitu zaokruženost grčkog i rimskog obrazovanja. Nazvao sam zatim, obrazlažući to podrobnije, strujanjima štetnim za pravu filozofiju i nauku u nemačkoj današnjici: prvo, pogrešno uzdizanje marksističke klasne ideologije proletarijata u nekakvu navedenu posebnu »nauku«, »proleter-sku nauku«, suprotstavljenu »građanskoj«, kao da bi nauka (za razliku od »ideolo-gije«) ikad mogla biti u funkciji neke »klase«; drugo, lažne forme gnostičke neoro-mantike, koja hoće da dozvoli da se naša snažna kultura posebnih nauka rastvori u (89) uobraženu i neautentičnu prividnu filozofiju, / a sama filozofija opet u mistiku i suviše jeftinu intuiciju (Bergson, George-krug, fon Kaler [v. Kahler]); treće, crkve-ne sholastike koje sve jače prodiru u filozofiju i nauku, čiji način mišljenja je pri-meren jednom dobu i društvu koji su mrtvi od pre četiri veka; četvrto, »antropo-sofska« i protivfilozofska i protivnaučna forma jednog velikog dela okultnih po-kreta; peto, mutne ideologije narodnjačkih masovnih pokreta, koje, ne poznajući evropsku stvarnost i opijene uobraženim rasnim a priori, u svakoj formi zatamnjuju naše horizonte sveta i ne shvataju svetsku situaciju koja zahteva novu solidar-nost narodá Evrope; šesto, uobraženosti egocentričnih, umišljenih svetskih lekara svih vrsta, koji sa svojim neprijatnim diletantizmom postaju utoliko nekritičniji što više raste broj njihovih sledbenika, željnih potčinjavanja. To sve je raspadanje i propast ².

Visoka škola koja nosi plemenito *Lesingovo* ime, ime čoveka koji nauku, mu-drost, ugladenost, duh sjedinjuje sa onim što nemački učeni ljudi i intelektualci poseduju nažalost samo tako retko, – sa plemenitim, jasnim zvučanjem jednog otvorenog, odvažnog karaktera i viteškog mača od najfinijeg, najtvrđeg čelika – ova akademija imala bi kao najpreči *taj* zadatak da prema svojim moćima povrati *slobodu obrazovanju*, koja za nas – ide li to dalje ovako – pretili da bude izgublje-na.

Ali, dovoljno o tome i o vremenu! Svečani čas traži i još nešto drugo, sem zadr-žavanja na ovim teškim i neprozirnim problemima. U ovom vremenu, u kojem u bolnoj borbi oko jednog novog sveta *novi čovek* pokušava da dâ jednu novu for-mu, problem *obrazovanja čoveka* nalazi se u središtu interesa. A ipak se sa *filo-sofskim esencijalnim određenjem* (*»Wesensbestimmung«*) *obrazovanja* još jedva nešto pokušalo.

Ko hoće samog sebe ili drugog da *obrazuje*, ukoliko je to spolja moguće – hte-ti *dati obrazovanje*, tome je potrebna jasna spoznaja o tri kruga problema. Prvo: *šta je uopšte biće (Wesen) »obrazovanja«?* Drugo: *pa kako nastaje obrazovanje?* I treće: *kakve vrste i forme znanja i saznanja uslovljavaju i određuju proces u ko-jem od čoveka postaje »obrazovano« biće?*

Pogledamo li »obrazovanje«, cultura animi, najpre kao nešto idealno, savršeno (90) – ne samo na njegov proces –, tada je ono na prvom mestu jedna / individualno osobena forma, oblik, ritmika, u čijim granicama i prema čijim merilima teku sve slobodne duhovne delatnosti jednog čoveka, ali njime su vođena i upravljana sva

² Upor. za ovo ovdje samo naznačeno moje »Probleme jedne sociologije znanja« u knjizi »Forme znanja i društvo« (prilog zborniku »Eseji o jednoj sociologiji znanja«, izdato od Maksa Šelera, tom II spisa Istraživačkog instituta za društvene nauke u Kelnu, Izdavač Dunker [Duncker] i Humblot, Minhen 1924, a pregledano i prošireno izd., sa dodatkom Marije Šeler, u tomu 8 Sabranih dela Maksa Šelera, Francke, Bern i Minhen 1960) i Ernst Trešč [Troeltsch], »Revolucija u nauci« u »Članci o duhovnoj istoriji i sociologiji religije«, II polovina, S. 653, Tübingen 1924.

psihofizička manifestovanja života (izraz i radnja, govorenje i ćutanje), celo »ponašanje« ovog čoveka. *Dakle, obrazovanje je kategorija bivstva (Sein)*, ne znanja i doživljavanja. Obrazovanje – to je stvaranje, formiranje u nastajanju ovog čovekovog celobivstva (*Gesamtsein*): samo, zapravo, ne kao kod forme jedne statue, neke slike, formiranje i uobličavanje nekakve materijalne stvari (*Stoff*), već formiranje i uobličavanje jedne životne celovitosti u formi *vremena*, jedne celovitosti koja se sastoji ni od čega drugog nego od tokova, procesa, akata. I ovom obrazovanom bivstvu subjekta odgovara uvek *jedan svet* – jedan »mikrokosmos« –, čak celovitost koja u svakom od svojih delova i članova, bogatije ili siromašnije, istovremeno kao objektivni odsjaj omogućava da predmetno blesne životna forma, koja se razvija, ove i nijedne druge osobe. Ne nekakav *region* sveta kao predmet znanja, čovekovog obrazovanja ili kao otpor njegovog rada, delanja, već *celina* sveta, u kojoj se u raščlanjenoj strukturi ponovo nalaze sve esencijalne ideje i esencijalne vrednosti stvari, sve koje su realizovane u onom jednom, velikom, apsolutnom, realnom univerzumu slučajnošću egzistencije, čoveku nikad u potpunosti dokućivoj. Jedan takav »univerzum«, sažimajući se i sažet u *jednom individualnom ljudskom biću* – to je svet obrazovanja. U ovom smislu ima Platon, Dante, Gete, Kant uvek *svoj »svet«*. Mi ljudi ne možemo u potpunosti shvatiti jedan pojedinačni stvarni slučajni predmet, pa ma to bilo u beskrajnem procesu iskustava i odrednica. Ali sasvim sigurno – *esencijalnu* strukturu celog sveta!

»Čovekova duša je u izvesnom smislu – sve«, glasi onaj čuveni Aristotelov stav, na čiji podsticaj i čijim tumačenjem je izrasla velika istorija »mikrokosmos«-ideje od Tome Akvinskog, Nikole Kuzanskog, Dordana Bruna preko Lajbnica do Getea. Prema ovoj ideji, čovek je kao deo identičan sa celinom sveta, doduše ne egzistencijalno, ali u svakom slučaju *esencijalno*, i celina sveta *u potpunosti* je sadržana u čoveku kao jednom delu sveta. Esencijalnosti *svih* predmeta ukrštaju se u čoveku solidarno. »Homo est quodammodo omnia*«, kaže se i kod Tome Akvinskog³. »Težiti obrazovanju« znači sa žarom punim ljubavi / tražiti učešće u i povezanost sa ontičkim u svemu što je u prirodi i istoriji *esencijalno za svet*, a ne samo slučajna egzistencija i takvost (*Sosein*) – sa Geteovim Faustom znači hteti biti mikrokosmos. Ovo postajanje jedne samokoncentracije velikog sveta, »makrokosmosa«, u *jednom* individualno personalizovanom duhovnom središtu, »mikrokosmosu«, ili ovo postajanje *svetom* čovekove osobe u ljubavi i saznanju – to su samo dva izraza za različite pravce posmatranja *onog istog* najdubljeg procesa formiranja zvanog obrazovanje. Svet se realiter uzdigao u čoveka, čovek treba idealiter u svet!

Vrelo ovog procesa u čoveku je ona – u odomaćenom smislu reči ne uistinu – »platonaska« ljubav prema svetlu, ali svakako ona ljubav *pravog* Platona, uvek neutojivo žednog najneposrednije sjedinjenosti i sim-patije sa onim esencijalnim sveta svake vrste, koja je davno celoj »philosophia« zauvek podarila njeno ime – *ljubavi prema esencijalnom*. Onaj eros, s čijim pojmovnim shvatanjem su se uvek iznova hvatali ukoštac Platon, Aristotel (sa svojim pojmovima *ἀρέτης*),

* »Čovek je na neki način sve.«

Upor. za dublje zasnivanje ideje mikrokosmosa moju knjigu »Formalizam u etici i materijalna vrednosna etika«, 1913/16. Čovek je kako kao fizičko tako i kao psihičko i noetsko biće slučaj delovanja svih *formi* zakona koje poznajemo: mehaničkih, fizikalnih, hemijskih, bioloških, psiholoških i takođe noetskih, a ovi poslednji izražavaju biće umnog duha uopšte, dakle, i božanskog, ako nešto takvo postoji. O metafizičkom značenju ideje mikrokosmosa upor. i u mojoj knjizi »O većnom u čoveku«, 1921, raspravu »Problemi religije«.

ἐφίεσθαι), Dordano Bruno («herojska ljubav»), Spinoza («amor Dei intellectualis»), Lajbnic, Gete, Šeling, Šopenhauer, Eduard fon Hartman, pa i ja sam. Jedna osobena ljubav – ljubav koja je strasna žed i *istovremeno* najviša *objektivnost* usmerena prema vrednosti stvari, čak koren celog »objektivnog« odnošenja. Ona bez ukidanja poretka esencijalnih vrednosti *potvrđuje* u jednom najdubljem dobru sve što je na nedokučiv način umaklo onom Ništa, podnosi sve što nije za pohvalu niti divljenje, i još mirno daje blagoslov tamo gde treba trpeti. Zato obrazovanje podrazumeva da se ništa ne prezire bez ostatka, i u dubini duše vazda potajno zna da je »miran« («gelassen») – u smislu onoga »nihil humani a me alienum puto« * i Šilerovih lakonogih stihova: »Miran, oslanjajući se na gracije i na muze, prima udarac što mu preti, ... od *spokojnog (sanft)* luka nužnosti.« –

S ovom prvom odrednicom bića obrazovanja, polazeći od ideje mikrokosmosa, povezuje se još jedna druga: *obrazovanje kao postajanje čoveka* – s aspekta stupnja prirode niže od čovekove – i *istovremeno* i u istom procesu kao pokušaj neprekidnog »*samodeifikovanja*« – posmatrano od onoga što ulivajući poštovanje jeste i deluje nad čovekom i svim konačnim predmetima.

Mi još vrlo nepotpuno znamo kakva je to uopšte stvar ono što nazivamo »čovek«. Polazeći od prirodne nauke može se s dobrim razlozima braniti stav da je on (92) životinja koja boluje / ili životinja zaostala za svojim najbližim srodnicima⁴. Ono što nam, ukoliko čoveka posmatramo čisto kao prirodno biće i spolja, već anatomski pada najviše u oči jeste *najpre mnogo razvijenija, diferenciranija i više hijerarhizovana struktura njegovog nervnog sistema, naročito siva masa njegovog mozga. Sa jednim srazmerno malim delićem, za ceo organizam tako neobično važnih funkcija kontrole inhibiranja i dezinhbiranja (hemmente und enthemmente Kontrolle), ovog organa, u svakom pogledu polarno suprotnog organima i funkcijama razmnožavanja, povezane su sigurno i psihičke vitalne funkcije, podobne da ih čovek postane svestan, koje čovek delom poseduje zajednički sa najvišim kičmenjacima, no, koje su delom u tačno istoj meri njemu postale svojsvene, kao da su se kod njega filogenetski razvili novi delovi mozga koje mozak životinje nema (npr. za uspravni hod i za procese pažnje tako značajan čeonni režanj). Da se radnje živih bića moguće za razlikovanje i njihove psihičke funkcije kako u razvitku vrste tako i u procesu rasta pojedinačnog bića preko detinjstva, puberteta, zrelosti do starijeg doba i smrti tačno podudaraju sa razvojnim stupnjevima mozga i uobličavanjem njegove fiziološke funkcije, postalo je danas izvesno za velik broj radova. Ovde vlada više nego »paralelizam« – koji sam jeste samo posledica dva različita pogleda na onaj isti, po sebi psihofizički indiferentni ritmički ži-*

* »Ništa ljudsko mi nije strano«

⁴ Za ono što sledi upor. moju raspravu »O ideji čoveka« u »O preobratu vrednosti«. Da je upravo očuvanje razvojno-istorijski najstarijih organskih karakteristika suvozemnih životinja (npr. šaka sa pet prstiju) i neprilagodavanje na strogo specifične uslove životne sredine jedna posebnost čoveka, istakao je najpre H. Klač [Klaatsch] u knjizi »Tok razvoja čovečanstva«. Upor. takode od istog autora »Položaj čoveka u celini prirode«. Čovek je zapravo istunski *diletant* života. Njegovo neprilagodavanje je i uslov za to da on prirodu pokušava da prilagodi sebi, umesto da sebe prilagodi njoj. Još mnogo dalje u shvatanju čoveka kao konzervativnog roda ide odnedavna Edgar Dake [Dacqué] u svojoj knjizi »Prašuma, saga i čovečanstvo« – i to u naučno valjano zasnovanim delovima njegove knjige. Slično, takode, sa fiziološkog stanovista Erenberg [Ehrenberg] u svojoj knjizi »Teorijska biologija«. Berlin 1924. Za filozofsku razradu novih problema o poreklu čoveka u prirodno-istorijskom smislu – onako kako su ih postavljali Klač, Švalbe [Schwalbe], Štajnman [Steinmann]. Dake – i za vezu ovih problema sa razvojnopsihološkim i metafizičkim problemom »čoveka« moram unapred ukazati na moju »Filozofsku antropologiju«.

votni tok, t.j. posmatranje svakog bića na način na koji je ono samo sebe svesno, za sebe jeste, i kako izgleda i kako je dato drugim bićima – ovde vlada funkcionalni *identitet*⁵. Svaki postupak / moguće je izazvati putem koridora svesti i preko (93) fizikalno-hemijskih draži. *Jedan život i jedan i isti ritam njegovih procesa* – nesvodivih na ono mehaničko – koji se osobeno *teleoklino* zakonomerno odvijaju, svi osobeno ritmični i svojim tokom stavljeni u odnos prema *celini*, shodno analognim formama zakona, t.j. u odnos prema održanju i razvitku, ali i prema slabljenju i smrti psihofizičkog organizma kao jedne nedeljive *celine* – obelodanjuje se i manifestuje ovde, samo na različite načine u sopstvenom iskustvu i iskustvu drugog, u spoljašnjem i unutrašnjem posmatranju.

Ali daleko prelazeći ovu više anatomsku različitost, koju, kao i svaku strukturu tvorevinu organski oživljene materije, u krajnjoj liniji moramo shvatiti *funkcionalno*, t.j. kao uvek različite relativno stabilne sklopove hemijsko-fizikalnih kompleksa tvari i pritanja energije za područja funkcionisanja, čoveka i od najviših kičmenjaka deli ogroman *fiziološki jaz*⁶. Jer čovek ima mozak, koji, kako to odnedavno znamo precizno i numerički, zahvaljujući dalekosežnim istraživanjima⁷, u odnosu na najbliže više životinje troši nečuvano veći udeo energije iz hrane, toplote itd. i tako ih oduzima drugim telesnim organima i funkcijama. Čovek je upravo – kako nas uče poređenja između radnji čoveka i životinje bez kore velikog mozga – *rob* kore svoga mozga, organa koji je, upoređen sa svim drugim organima tela, istovremeno organ koji se *najmanje / regeneriše*, najmanje se filo- (94) genetski može dalje razviti – u kojem je životni proces takoreći potpuno *petrificiran*, polazeći od koga i svaka prirodna smrt normaliter ima svoje ishodište. Sa relativno najdužim životnim vekom individuuma ovo biće sa najviše »mozga« (»vergehirnlicht«) spaja najkraći životni vek vrste. Čovek kao vrsta ima najkraći vek egzistiranja; on je najprolaznija od svih vrsta, postao u svakom slučaju kasno u razvoju života i (takode bez izuzetnog slučaja katastrofa koje bi nepredviđeno zapretile) najpre prepušten izumiranju vrste.

Ove stvari imaju prvorazrednu filozofsku važnost. Već je E. fon Hartman pot-

⁵ Upor. našu psihofizičku teoriju u upravo pomenutoj knjizi »Filozofska antropologija«. Kao što su samo in abstracto određivi elementi (vrednost – osećanje; slika – predstava; kvalitet – oset; znanje predmeta – pojam; snaga, tendencija – težnja, nagon itd.) identično za spoljašnji svet i unutrašnji svet zajednički, takve su i forme zakona (npr. formalno-mehanička zakonitost i teleoklina zakonitost, koja se odnosi na celinu). Prema našoj teoriji kauzalno ne postoji nikakvo takozvano »uzajamno delovanje«, već samo *delovanje* ili *nedelovanje* (koje upravlja i usmerava) duhovnog centra na psihovitalne posledice procesa, zatim (psihofizički indiferentnog) životnog centra (uvek različito strukturiranog funkcionog snopa onog *jednog* sveživota [Alleben]) na procese formalno-mehaničkog karaktera. Samo zakonitosti duhovno-noćičkih akata ne odgovara *nikakva* fiziološka zakonitost, već bivstvenokategorijalna *zakonitost stvari* (*Sachgesetzlichkeit*) samog bivstvujućeg, onako kako je istražuje filozofska ontologija.

⁶ O mogućnosti shvatanja, prema kojem funkcije stvaraju strukturu, i o teškoćama koje za njega još postoje, upor. A fon Čermak [Tschermak]. »Opšta fiziologija«, tom I; zatim Erenberg [Ehrenberg], »Teorijska biologija«.

⁷ Za obrazloženje ovih stavova upor.: Rubner, »Snaga i materija(l) [Stoff] u domaćinstvu prirode«, Lajpcig 1909, zatim Fridental [Friedenthal], »Opšta i specijalna fiziologija čovekovog rasta«, Berlin 1914; dalje Erenberg, »Teorijska biologija«, Berlin 1924. Upor. zatim istraživanja L. Edingera o funkciji kore velikog mozga kod čoveka i psa; takode »Čovek bez velikog mozga«, »Arhiv za celokup. fiziologiju«, tom 152. Zatim F.R. Gole [Goltz] »Pas bez velikog mozga« iz gorenavedenog *Arhiva*, tom I, i M. Rotman [Rothmann] »Pas bez velikog mozga« (»Neur. centralni list«, tom 28). Jedan slučaj deteta bez velikog mozga, koji je istražio Edinger, pokazao je da su radnje *preostale* još kod deteta, uporedene sa radnjama psa bez velikog mozga, bile *daleko malobrojnije*.

krepljivao stav da kod prave mutacije postoji i ranije vrste i prirodna smrt vrste, i najbolji novi radovi o ovim pitanjima⁸ ovo su sve više – nasuprot biologijom dugo vladajućih teorija Vajsmana, – potvrđivali. I jezgro plazme stari, E. fon Hartman dodao je i važnu tezu – da sposobnost razvoja neke vrste živih bića i verovatnoća za sticanje novih obeležja organizacije, koja, preko pukih obeležja prilagodavanja i lociranosti, sežu do celine morfološke organizacije, uopšte *opada* sa već dostignutim nivoom razvoja – dakle, kod čoveka razvoj vrste ima kudikamo *najmanju* verovatnoću. »Natčovek« – u biološkom smilu – je jedna bajka. I Vajsmann čoveka naziva *najfiksiranijom* životinjskom vrstom. Poznate činjenice o opadajućem prosečnom natalitetu narodâ sa rastućom civilizovanošću i kulturom i individualizovanje i rastuće uvažavanje života pojedinca – koje se sa ovim pojavljuje uvek zajedno, jeste možda samo jedna (vrlo daleka) posledica ovog opštijeg biološkog zakona. Ona odgovara polarnoj suprotnosti u kojoj stoje funkcija mozga i razmnožavanja.

No, suočeni s ovom i mnoštvom sličnih činjenica, može se s izvesnim pravom postaviti pitanje: nije li taj homo naturalis uopšte jedan »*čorsokak prirode*«? Prirode, koja upravo zato što se kod čoveka u neku ruku zaustavila i zabasala, i *tim* metodama, koje celu evoluciju vode ka čoveku, nije mogla dalje – to ovde mogu samo ukratko i neprecizno reći –, takoreći obrnula se u duh i duhovno vodenu i usmeravanu »povest« (»Geschichte«), u jednu povest, koja, posmatrano samo prirodonoaučno, uprkos celom njenom moćnom mehanizmu i tumananju po krajnje komplikovanim zaobilaznim putevima (pomoću oruđa, tehnike, države itd.) ipak (95) *nije* postigla više od upravo onog istog što životinja postiže mnogo jednostavnije, automatskije, vodena svojim instinktima, svojom samodresurom i vezbanjem poput »praktične inteligencije« koja se već javlja u njenim najvišim formama, čovekolikim majmunima, – ova reč ovde shvaćena objektivno kao sposobnost za ponašanje koje je u stanju da se biološki smisljeno susretne sa novim atipičnim situacijama bez novih pokušaja i pogreški i bez faktora vežbe. Rekoh, postiže *baš isto*, t.j. održanje roda, realizaciju specifičnih bioloških vrednosti svih vrsta!

Ko zastupa isključivo ovo shvatanje bića čoveka – predloženog nam kao neoborivog *samo* kada se polazi od prirodne nauke –, ko to što tradicionalni jezik Evrope još od Helena naziva »duhom«, »umom« smatra samo jednim komplikovanim sporednim rezultatom dvostrukog životnog pcesasa – taj neka bude i toliko konsekvantan i *porekne* ideju i vrednost »obrazovanju«⁹. Jer ovaj izraz hoće da ustvrdi *samovrednost* onoga što prema gornjoj definiciji može biti jedino »sredstvo« za održanje i jačanje života. Ideju i samovrednost, čak *bivstvenu vrednost* (*Seinswert*), koja nadmašuje sve moguće delatne i životne vrednosti duhovno-umne čovekove osobe može i sme prihvatiti samo neko ko sa Kantom i svim velikim evropskim filosofima vidi u čoveku gradanina dvaju svetova; ili, kako to radije

⁸ U por. Erenberg, »Teorijska biologija«. Tačno i kod V. Šterna [W. Stern], »Osoba i stvar«, tom I. Iscrpniju filozofsku teoriju o starosti i smrti, koja obuhvata fiziološko i psihičko, zatim individualnu smrt i smrt vrste, pokušavam da iznesem u mojoj »Filozofskoj antropologiji«.

⁹ Posledice koje bi stoga logički sledile, kada bi životne vrednosti posmatrali kao *najviše* vrednosti, izneo sam podrobno u mojoj knjizi »Formalizam u etici i materijalna vrednosna etika«. U stvari, ceo čovekov ethos, što je ikada postojao, počiva na pretpostavci da život dobara *nije* nešto najviše. Ni etičke vrednosti, ni vrednosti znanja, niti estetske vrednosti ne daju se biološki opravdati; isto tako nije moguće biološki ni vitalno-psihološki izvesti ni vrednosna *procenjivanja* (Wertschätzungen) (kako su mislili Spenser, Niče, J.M. Gijo [Guyau] i dr.). Vrednosno-teorijsko istraživanje dokazuje *autonomiju duhovnog* u čoveku ne manje jasno od logike, teorije saznanja, ontologije, i ne-

formulišemo, čoveka posmatramo kao biće ukorenjeno u dva različita esencijalna atributa onog *jednog* supstancijalno božanskog temelja sveta. T.j. ko u blesku »duha« i »uma«, recimo pregnantnije: u čistoj odredivosti jednog subjekta preko stvari, u / nepohotnoj ljubavi i u sposobnosti da *razlikuje biće* (šta-stvo [Was- (96) sein]) od slučajno sada-ovde-egzistirajućeg i sada-ovde-takobivstvjućeg u svakom predmetu – , ko u blesku ovog čisto »duhovnog« temeljnog akta vidi kod čoveka jednu novu manifestaciju bića (koju nije moguće izvesti ni iz empirijske ni iz biološke ravni), vrhovnog pratemelja *samih* stvari, utoliko što je ovaj prametelj još nešto različito od *snage, nagona, poriva* – usmerenih svome cilju – , koji čine osnov cele mrtve i žive prirode a i čoveka kao prirodnog i živog bića ¹⁰ – utoliko što je *sam* ovaj temelj sveta »duh«, »um«, sam je sveljubeća, svevideća i svemisleća svetlost.

Čovek, kao vitalno biće (Vitalwesen) bez ikakve sumnje čorsokak prirode, njen kraj i njena najviša koncentracija istovremeno, je kao moguće »duhovno biće« – kao moguće *samo*-manifestovanje božanskog *duha* – , je kao biće, koje je kroz delatno sa-izvršenje duhovnog akta temelja sveta u stanju samo sebe da »deifikuje«, zapravo još nešto drugo nego čorsokak: on je istovremeno svetli i veličanstveni *izlaz* iz ovog čorsokaka, biće u kome prabivstvjuće samo sebe počinje da zna i da shvata, da razume i da se iskupljuje. Dakle, čovek je istovremeno oboje: jedan *čorsokak* i – jedan *izlaz*!

Ali, uzmimo ovaj *esencijalni* pojam čoveka, pojam koji ga ne suprotstavlja samo najbližim višim kičmenjacima, čovekolikim majmunima, već *čitavoj prirodi* uopšte, kao biće koje je u stanju da se u svom *najdubljem središtu*, nezavisno od njenih snaga koje se opiru, s visoka smeška na celu prirodu; uzmimo pojam čoveka kao pojam koji ne sadrži ništa od *slučajnih* empirijskih obeležja istoimenog zemaljskog bića naše epohe Zemlje ¹¹, / ne sadrži ništa poput »za duh sposobno živo (97)

zavisno od ovih disciplina. Za »savest« upor. izvanredno istraživanje H. Štokera [Stoker] »Savest«, Bon 1925. u »Spisima za filosofiju i sociologiju«, koje sam sam izdao. Apsolutno umesno prosuduje već I. Kant: »Ako bi kod nekog bića, koje ima um i volju, njegovo održanje, njegova dobrobit, jednom rečju njegovo blaženstvo bilo istinski cilj prirode, tada bi ona vrlo loše ostvarivala svoju spremnost, da *um* tog stvara izabere za izvršioca ove svoje namere. Jer sve radnje, koje ono u ovoj nameri mora da izvrši, i čitavo ustrojstvo (Regel) njegovog ponašanja bilo bi mu daleko preciznije unapred naznačeno *instinktom* i onaj cilj mogao je time biti sačuvan daleko sigurnije nego što se to ikada može desiti pomoću uma.« (»Zasnivanje metafizike etosnog [die Sitte]«, I. odeljak)

¹⁰ Kod ovog stava pretpostavljam moju dinamičku teoriju materije (Materie), koju već godinama u mojim predavanjima uobičajeno izlažem u uskoj vezi sa mojom teorijom o prostoru i vremenu. Čini mi se da je dosad filozofski najbolje još uvek ono što je o ovom pitanju izneo Eduard fon Hartman. (V. »Učenje o kategorijama.«) Jedan interesantan pokušaj, sa stanovišta savremene matematičke fizike, zasnivanja dinamičke teorije matematike učinio je nedavno Vajl [Weyl]; v. njegov spis: »Šta je materija?« Berlin 1925. Upor. i u mojoj knjizi: »Forme znanja i društvo«, 1926, raspravu »Saznanje i rad«.

¹¹ Skrećem pažnju na to da *esencijalna ideja čoveka*: »duhovno živo biće«, »mikrokosmos«, biće koje svoje pokretačke snage i predstave može »voditi« i »upravljati«, t.j. inhibirati i dezinhbirati (asket života) prema zakonima akta (Akt-Gesetz), koji su i ontički zakoni stvari, ostavlja potpuno *slobodan prostor* za sve moguće anatomske, fiziološke i vitalno-psihčke organizacije. Ideja je striktno *formalna* i sastoji se od pravih esencijalnosti koje u sebi nemaju ništa slučajno empirijsko, t.j. obeležje zasnovano na posmatranju i indukciji. Već je zemaljski čovek u odnosu na moguću razliku od ljudi koji žive na drugim, prema svojoj hemijsko-fizikalnoj konstituciji eventualno drugačije sastavljenim, nebeskim telima, u odnosu na *ideju* čoveka samo jedan specijalan slučaj. A ovo zapravo važi tek za one forme čoveka koje moramo da pretpostavimo između pithecanthropus erectus-a (Diboa [Dubois]) i homo sapiens-a (homo heidelbergensis, eoanthropus, neandertalski čovek itd.). Ako bi imao pravo Edgar Dake, koji na osnovu, u najvećoj meri pažnje vredne, teorije biološkog

biće« – tada taj »čovjek«, u kome zapravo već uvek počinje »relativno bogopostojanje, iako on sam toga nije svestan u slučaju kada je i gde je samo kvalitativno više od životinje, nije nepokretno bivstvo, nije faktum, već samo jedan mogući pravac procesa, i istovremeno za prirodno biće čoveka jedan večiti *zadatak*, većno blešteći cilj. Da, ne »postoji« u ovom smislu ni jedan čovek kao predmet – pa ni kao samo relativno konstantan predmet – , već postoji samo večno *moгуće humanizovanje*, ne sprečavano ničim da se zbiva u svakom momentu vremena, ni u istorijskom vremenu nikad mirujuće *postajanje* čoveka – često sa veoma velikim negativnim obrtima u relativno poživotinjavanje. U svakom trenutku života ovi negativni obrti vode borbu u pojedincu i u čitavim narodima sa procesom humanizovanja. To je *ideja humanizma* i jezgro *istovremeno* antičkog i hrišćanskog »*obogotvorenja*« (»*Vergottung*«). I ova ideja humanizovanja i istovremeno obogotvorenja isto je tako neodvojiva od ideje »obrazovanja« kao i prethodno raspravljana ideja »mikrokosmosa«.

Ko se bavio psihologijom životinja, ko uprkos kao dan jasnoj evidentnoj ogromnoj raznorodnosti *radnji* čoveka i životinje traži još do danas ni u kom slučaju jednoznačno shvaćenu grupu funkcija akta i psihičku grupu funkcija i njenu zakonitost, koja bi mogla da nam razjasni specifične *monopole* homo sapiensa, kao što su jezik, neprekidni uspravni hod, religija, nauka, formirano i »kao tak- (98) vo« upotrebljeno oruđe, savest, predstavljачka funkcija umetnosti, / funkcija imenovanja, osećaj prava, stvaranje države, formiranje pojmova, istorijski napredak itd., taj će uvek ponovo začuđeno doživeti ono što izražavaju reči:

Teško je biti čovek. *Retko* je – vrlo retko da je čovek kao biološka vrsta bića »čovjek« u smislu ideje »humanitas«.

»Upoznajte životinje, da tako zapazite kako je to *teško* biti čovek« – obično kažem mojim studentima.

Velika je, i filozofska, vrednost koju ima mlada psihologija životinja, napredujući tako bodro da nam je pokazala kolika velika sklonost je postojala ranije za *potcenjivanjem* psihičkih sposobnosti životinja. Tako se životinji još nedavno pripisivalo jedva nešto više od tzv. asocijativnog pamćenja, t.j. mogućnost određivanja procesa reprodukcije, uređenih zakonima asocijacije, pomoću zadataka za rešavanje, koji fiziološko stanje organizma udružuju sa konstelacijom životne sredine. To je dostatno i za objašnjenje mogućnosti dresiranja životinje pomoću nagrada zadovoljstvom i upozorenja bolom, zatim njenom samodresurom »pokušajem i pogreškom« kao i postepenim fiksiranjem i kumulacijom uspešnih načina ponaša-

stila građe živih svetova različitih Zemljinih epoha (»vremenski karakteri«) čovekov rod može da prati čak do nastanka kopnenih životinja uopšte i (v. tablu-rezime str. 252 njegove knjige) pretpostavlja fizički i psihički dalekosežno različite stilske forme čoveka između »rogom naoružanih, amfibijskih praljudi, koji su se kretali na četiri ekstremiteta« i čoveka ledenog doba, poznatog iz fosilnih ostataka, onda ni ove pretpostavke ne bi protivrečile našoj esencijalnoj ideji čoveka. Naravno, protiv ovoga *jedinstva ideje* i pravog *bica* čoveka ne govori ništa ni poligenizam, koji postaje sve verovatniji u pitanju prirodno-istorijskog čoveka i ljudske rase. Induktorski stvoreni empirijski pojmovi se i prema mome shvatanju moraju posmatrati kao krajnje *relativni*. Ne postoji *nikakva* »jednobraznošć čovekove prirode« u empirijsko psihološkom, biološkom i istorijskom smislu. To da naša »ideja« čoveka može da podnese ovo bezgranično relativizovanje čoveka kao prirodno-naučnog i psihološkog pojma – to smatramo naročitim *preimueštvom* ove ideje. Da i pojam *živog bića* (verovatno i životinje i biljke) moramo da shvatimo esencijalno fenomenološki (već imajući u vidu poznatu činjenicu, da ne postoji nekakva fizikalno hemijska definicija života), pokazao je za živo biće već V. Ru [W. Roux]; nedavno izvrsno Čermak u uvodu u svoju »Opštu fiziologiju«, I tom. Za biljke i životinje upor, često dalekosežna izvođenja botaničara Hans Andrea [André]: »Esencijalna razlika biljke, životinje i čoveka«, Hablsvert 1925.

nja¹². Zatim, životinji se još nešto pripisivalo, što se označava ne mnogo jasnom rečju »instinkt«. T. j. urođenom i nasledenom sposobnošću, sadržanom u morfogenezi samog organizma (koja nikad ne može biti stvorena tek putem iskustva, učenjem i navikom, već je nju na taj način moguće samo specijalizovati), sučeljavanja sa tipičnim periodičnim situacijama na jedan smislen način strogo ritmičnog toka načina ponašanja, primerenog vrsti, – tako kao da životinja već ima pred očima krajnji rezultat svoga ponašanja, a da ga ipak stvarno nema na onaj način na koji čovek predočava svoje takozvane »ciljeve« delanja. Kod instinkta težnja i znanje su takoreći još jedno. Danas moramo, smemo reći u pogledu rezultata istraživanja psihologije životinja: životinja sigurno poseduje više od obeju ovih sposobnosti, ma koliko / precizno postavljanje granice onom »više« bilo teško. Životinja, unu-⁽⁹⁹⁾tar u najmanju ruku najviših kičmenjaka, pokazuje i začetke »tehničke inteligencije« u gore definisanom smislu, i sa njom povezanu sposobnost smislenog izbora, u jednom pravcu koji nije organizacijom vrste kruto tipično propisan unapred. Dakle, ona je u stanju da se sretne i sa novim situacijama na jedan smislen način, koji odgovara odnosima stvari, i bez prethodnih pokušaja, i takođe da se do određene mere posluži izvesnim predmetima kao oruđem a da pritom naravno nikad ne upotrebi isti predmet »kao oruđe« ili čak predmete koji čine trajnu formu nekog oruda. I pravi altruistički postupci, životinjama ranije poricani (daleko prevazilazeći instinkt brige za mlade i doba parenja), usadeni su joj i kao takvi pouzdano zapaženi.

Istinski visok rang i značaj čoveka bio je u neku ruku ranije u velikoj meri potcenjen upravo takvim definisanjem životinjske duše kao niže. Čoveka ne čini, kako se mislilo, čovekom u esencijalnom smislu praktično-tehnička inteligencija; ona se kod čoveka moćno razvila samo u kvantitativnom smislu, do nivoa jednog Simensa ili Edisona. Tek sticanje akata autonomne zakonitosti u odnosu na ceo psihički vitalni kauzalitet (uključujući praktičnu inteligenciju vođenu nagonima) čini onaj novum – zakonitost koja više ne ide analogno i paralelno sa tokovima funkcionisanja nervnog sistema, već paralelno i analogno objektivnoj strukturi stvari (Sachstruktur) i strukturi vrednosti samog sveta. Životinja psihički živi u predmetima, otprilike tako kao kad bi kod čoveka to označili kao momentane »ekstaze«. Majmun koji skače okolo, privučen čas ovim čas onim predmetom, živi u izvesnoj meri u čistim punktualnim ekstazama. Tek čovek sebe i svoju »samosvest« suprotstavlja svetu; tek kod njega se razdvajaju predmetna okolina i doživljaj-samog-sebe (Ich-Selbst-erlebnis). Tek je on u stanju da jedan predmet shvati kao »isti« preko sadržaja opažanja različitih čula. Životinja svakako ima svest o opštem, ali ona nije u stanju da istovremeno razdvoji opšti sadržaj od pojedinačnih objekata, niti da shvati i sa njima samostalno operiše međusobne odnose opštih sadržaja, niti odvojeno od konkretnih situacija i slučajeva njihove moguće upotrebe. Životinja svakako nema sposobnost da jedno dobro pretpostavi nekom

¹² Psihologiju životinja je u poslednje vreme u Nemačkoj najviše unapredio Wolfgang Keler [W. Kohler] svojim poznatim studijama o šimpanzama. Važni drugi (teorijski) tom dela još se nije pojavio. Značajna literatura, koju ovde ne navodimo, nadovezala se na Kelerovu teoriju o »spoznajnim« (-einsichtig-) procesima kod šimpanza. To da je princip eksperimentalnih pokreta i princip »pokušaja i pogreške« sasvim nedostatan već za shvatanje ponašanja nižih organizama, nedavno je lepo pokazao Fridrih Alverdes u svome spisu: »Novi putevi u teoriji o ponašanju nižih organizama«, Berlin 1923. O problemu porekla jezika upor. izvršno rezimirajuće delo Delacroix: »Govor i mišljenje« [Delacroix: »Le Langage et la Pensée«, Paris 1924]; zatim moju raspravu »O ideji čoveka« na nav. mestu.

drugom dobru, npr. jednu hranu drugoj, veću količinu nekog izvora zadovoljstva manjoj količini i između više radnji izabere onu koja odgovara onome što ona stavlja na prvo mesto. Ona nipošto nije samo »slepo« biće poriva, kako se to ranije tvrdilo. No, životinja *nema* sposobnost da neke *vrednosti* in abstracto i odvojeno od određenih konkretnih *opredmećenih* dobara (Güterding) pretpostavi (100) nekim drugim, na lestvici vrednosti nižih / samih vrednosti, onako kako je čovek u stanju da »to« korisno kao takvo pretpostavi »onom« prijatnom kao takvom, ili održanje i ostvarivanje same neke duhovne vrednosti (časť, dostojanstvo, sreću, uverenje) najvišoj životnoj vrednosti održanja sopstvene egzistencije.

Postoje pak, u krajnjoj liniji, *tri osnovna određenja*¹³ na koja je moguće svesti prave čovekove duhovne i umne funkcije, o kojima sam upravo naveo nekoliko primera: 1. Određivost subjekta samo preko sadržaja neke *stvari*, nasuprot određivanju preko nagoná, potreba, unutrašnjih stanja organizma. 2. Bespoždna *ljubav* prema svetu kao izlišnost čitave vezanosti nagoná za predmete. 3. Sposobnost razdvajanja šta-stva (bića) od da-stva (Daß-sein) (egzistencije) i na ovom »biću«, koje se prevazilaženjem i raskidanjem naše vezanosti za svet na način požude takoreći otkriva i uzmicanjem onog utiska egzistencije povezanog sa ovakvim odnosom, dolaziti do spoznaja koje važe i ostaju istinite za sve slučajne predmete i slučajeve tog istog bića (»apriorna spoznaja«). Zato, ko čoveku osporava apriornu spoznaju pravi od njega, a da to i ne zna, životinju¹⁴.

Ove tri funkcije, nemoguće bez početka jedne »svesti o svetu« – za razliku od golog »imati okolinu« životinje –, mogu se, u poređenju sa životnim vrednostima i psihičkim vitalnim funkcijama, za koje je isključivo vezana životinja, označiti kao funkcije relativne askeze. Doista, posmatrano u kontekstu organskih vrsta, čovek je *relativni »asketa života«* – sasvim adekvatno kraju i čorsokaku zemaljskog razvitka života, koji on, kako smo videli, predstavlja. Čovek je biće u kojem univerzalna evolucija, u kojem božanstvo ostvaruje svoje biće i otkriva svoje bezvremeno postajanje, pokazuje carstvo bivstvujućeg i izvan-rednog što *nadmaša svaku moguću životnu sredinu* i stoji i kraljuje *iznad svega samo vitalno važnog* i nevažnog. Zato ni ono što za razliku od nagona i instinkta nazivamo takozvanom »slobodnom voljom« *nije* nekakva *pozitivna snaga stvaranja* i proizvođenja, već (101) *inhibiranja* i / *dezinhbiranja* (*Enthemmen*) nagonskih impulsa. Akt volje, doveden u odnos sa radnjom, uvek jeste primarno jedno »non fiat«, ne »fiat«¹⁵.

Od funkcija koje sam označio kao primarne akte duha neophodno je vratiti se nazad na *konstitucioni pojam čoveka*: čovek je iznad celog života i njegovih vred-

¹³ Podrobnije opravdanje stava da se na tri pomenuta esencijalna određenja duha mogu svesti sve čovekove specifične radnje i kompleksne funkcije koje im se nalaze u podlozi daću u mojoj »Filosofskoj antropologiji«.

¹⁴ Već je Lajbnic u svojoj »Monadologiji« (Odeljak 29) umesno primetio: »Saznanje večnih i nužnih istina razlikuje nas od pukih životinja i dovodi nas u posed uma i nauka, time što nas uzdiže do saznanja nas samih i boga.«

¹⁵ Ovaj stav o iskonski negativnoj, inhibirajućoj i dezinhbirajućoj prirodi duhovnog, nadnagonskog »htenja« (ukoliko se htenje ne odnosi na procenjivanje nekog idealnog projekta, već na delanje) fundamentalan je i za celu pedagogiju. U našoj metafiziци važi ovaj i za ono htenju adekvatno u duhu božanskog *jednog* supstancijalnog temelja sveta sa dva nama poznata atributa, »duhom« i »porivom«. Postanak sveta ne svodimo na »stvaranje iz ništa«, poput teizma, već na ono »non fiat«, kroz koje je božanski duh dezinhbirao demonski poriv, da realizuje onu samo »suštastvujuću« (»wesend«) ideju božanskog. Da realizuje »sam sebe«, bog kao supstancija je *morao pristati* na svet i svetsku istoriju. Pod slobodom htenja shvatamo samo akt adekvatan egzistenciji odn. realizaciji projekta, ne *sadržaju* t.j. takvosti (Sosein) projekta, koja je striktno *nužno* motivisana – preko is-

nosti, čak nad čitavom prirodom u samom sebi *uzvišeno* i *nadmoćno* biće – biće u kome se ono psihičko iščistilo od *služenja* životu i *oslobodilo* za duh, u čiju službu sad dolazi »život« kako u objektivnom tako i subjektivno-psihičkom smislu. Stalno novo i neprestano »postajanje čovekom« u tom preciznom smislu, humanizovanja, koje je istovremeno samodeifikovanje i sa-ostvarivanje ideje božanstva – ne čekanje na nekog spasioca spolja, ne primanje kapitalizovane milosti izbjavljenja neke crkve, koja svoga osnivača predmetno obogotvorava, uvek po cenu pravog ličnog akta sledbeništva, već *samodeifikovanje*, a to znači istovremeno *sa-ostvarivanje* večno samo »suštastvujuće« ideje *duhovnog* božanstva u supstratu *poriva*, koji kao jedan i isti postoji u temelju svih životnih formi prirode i postajanju svake vrste; koji je pokretač u svakom nagonu, manifestuje se u mrtvom i živom shodno raznovrsnim formama zakona u onim »slikama« koje nazivamo »telima« – u tome isto tako vidim srž sveg »obrazovanja«, kao i krajnje filozofsko opravdanje njegovog smisla i vrednosti.

Čovek – kratka svetkovina u ogromnim razdobljima univerzalnog razvoja života – dakle, nešto *znači* za određenje postanka *samog božanstva*. Njegova istorija nije puka zabava za večno savršenog božanskog posmatrača i sudiju, već je bila utkana u / postanak *samog božanstva*¹⁰. Jer, da ta čoveko-životinja (Menschen- (102)

kustva, nasledne dispozicije vitalne psihe i nadvremenim *individualnim* bićem osobe. Kao biće obdareno slobodnim htenjem čoveka bi se zato moglo nazvati »*onaj-ko govori-ne*« (»*Nein-sager*«), »*asketom života*«. Duh zapravo nigde nije stvaralački, samo postavlja granice, princip je koji slučajnu stvarnost održava u *okvirima* esencijalno mogućeg. Uz to upor. i nav. mesto mojih »Problema jedne sociologije znanja«, odelj. I, o ulozi duha u *povesti* nasuprot »realnim faktorima«.

¹⁰ Jedno takvo *solidarno* preplitanje vanvremene *postalosti* (*Werdesein*) božanstva sa *svetskom povešću* ili bolje sa svetom *kao povešću*, pre svega sa čovekovim poreklom i povešću, u kome je čak mikrokosmički reprezentovano biće svih ostalih stvari sveta, pretpostavljali su već veliki nemački mističari, posebno učitelj Ekhart [Meister Ekkhart]. Uz ovo upor. H. Hajmsset [Heimsoeth]: »Šest velikih tema zapadne metafizike«, Berlin 1922. Poglavlje: Bog i svet.

Od filozofa 19. veka prvo je ovu ideju snažnije *izrazio* Hegel u *Fenomenologiji duha* čuvenim rečima: »Život boga i božansko saznanje može se dakle svakako iskazati kao igru ljubavi sa samim sobom; ova ideja srozava se na krepljenje duše i bljutavost, ako u njoj nedostaje ozbiljnosti, bola, strpljenja i rada onog negativnog.« (Predgovor)

Eduard fon Hartman je istu ideju, sa metafizičko-pesimističkim osnovom (»Sva egzistencija kao egzistencija je zlo«), ponovno prihvatio u jednostranoj formi nekakvog izbjavljenja božanstva od slepog fiat njegove volje, koje preko čoveka određuje egzistenciju sveta, ujedinjujući Šopenhauerovo učenje o spasenju »negiranjem volje« i Hegelovo shvatanje razvoja i napretka sveta. Prema našoj metafizici su *realizovanje duha* u božanskoj supstanci koja samu sebe večno konstituise (setzen) pomoću drugog nama poznatog atributa božanstva, pomoću *poriva*, i *ideiranje poriva* (»oduhovljenja života«), samo *jedan* metafizički-*identičan* proces, posmatran jedanput polazeći od »duha« i »bića«, drugi put polazeći od »poriva« i »egzistencije«. Svetska povest je za nas slikovita u vremenu situirana manifestacija popuštanja napetosti prasuoprotnosti duha i poriva (natura naturans) u funkcionalno jedinstvenom osnovu sveta, a time i *uzajamno prožimanje* duha i moći. Premudri, predobri i svemoćni bog teizma za nas stoji na kraju božanskog procesa postanka – ne na početku svetskog procesa; on ima značenje jednog idealnog *cilja* do kojeg se stiže samo u toj meri u kojoj svet (koji je za nas organizam u *nastajanju*, ne mehanizam) *postaje* savršeno *telu boga*. U odnosu na teističko učenje o bogu, koje pogrešno samom duhu pripisuje iskonsko posedovanje i moći, čak moć stvaranja a loše i zlo nedostatno opravdava samo mitom o padu anđela, priznajmo sa Valterom Ratenauom: »Un dieu tout-puissant, tout-savant, parfait et calme, serait un ogre. Dieu souffre. Il s'efforce. Il aime. Il a pitié.« [»Bog sve-moćan, sve-znajući, savršen i miran, bio bi proždirač. Bog pati. Trudi se. Voli. Bio je milostiv.«] (Upor. »Iz beleznica Valtera Ratenaua.«) Za primenu ove metafizičke teorije o temelju sveta na objašnjenje istorije upor. odeljak I naših »Problema jedne sociologije znanja«. Čak jedan tako smotren istraživač poput Karla Stumpfa [Stumpf], koji se prema metafizičkim problemima odnosi vrlo skeptično, prosuđuje: »Da bog u i sa nama pati i bori se, mogli bi to čak mnogi osetiti kao najveću utehu«. (»Filozofija sadašnjice u sopstvenim prikazima«, tom 5. Lajpcig 1924, s. 52).

tier), koja samoobrazovanjem uvek iznova *postaje* čovek povezan sa božanskim duhom, *jeste*, i da sve više tokom jedne »sveto«-povesti (»Welt«-Geschichte) *postaje* ono što je u srži prema svome *biću* – u smislu onog Pindarovog »Postani, ko jesi«-; da ona iz radne energije svih svojih nagona (glad, snaga, libido) i svoje krvi hrani izvorno nemoćni, samo »suštastvujući« duh, kome iskonski nedostaje mogućnost za intenzivno razvrstavanje delatnosti po stepenima delatnosti; da ono ovu svoju *ideju duha ostvaruje i oteovljuje* – to nije ni golo sredstvo za merljive (103) rezultate nekakvog takozvanog »napretka kulture«, / niti je to nusprodukt istorije. To je štaviše *smisao Zemlje, čak samog sveta*. To je stvar *samo* radi sebe same i *samo* radi božanstva, koje bez čoveka i njegove povesti ne bi bilo u stanju da postigne svoj sopstveni cilj, svoje sopstveno od vremena nezavisno određenje postanka. Ne u robama, ne u umetničkim radovima, ni u beskrajnom procesu saznavanja pozitivnih nauka, već u ovom valjano i plemenito formiranom *bivstvu* čoveka, u *sa-ostvarivanju boga (Gottmitverwirklichung)* kroz čoveka završava svaka povesna delatnost. Radi čovekove dobrobiti in Deo je tu ne samo nedeljni dan odmora (sabat), već i sva civilizacija, sva kultura i sva istorija, sva država, sva crkva i društvo: *Salus animarum suprema lex **. Obrazovanje nije »izobražavanje (Ausbildung) za nešto«, »za« poziv, struku, delo bilo koje vrste, niti je obrazovanje čak *radi* takvog izobražavanja. Nego, sve izobražavanje »za nešto« je tu zbog obrazovanja koje nema bilo kakvih spoljašnih »ciljeva« – za *valjano formiranog samog čoveka*¹⁷.

Ali – i to je jedno vrlo važno Ali – izvesne ciljeve postiže se samo ako se ka njima *ne* teži *voljno*. Vrednosti su, kao i njihove subjektivne rezonance, osećanja, utoliko niže što je neposrednije i što je lakše ka njima moguće voljno težiti; i utoliko više treba deliti dobra koja one nose, da budu pristupačna mnoštvu¹⁸. (104) Obrazovanje je svakako / »*određivanje*«, i to uvek individualno i svojevrsno određivanje – kako kulturnih krugova, nacija, tako u krajnjoj liniji svakog posebnog čoveka – ali ono *nije* mogući direktni voljni *cilj*. Obrazovanje *nije* »hteti-sebe-učiniti-umetničkim-delom«, *nije* samozaljubljenost, nego je težnja ka samom sebi, bilo to ka svojoj lepoti, svojoj vrlini, svojoj formi, svom znanju. Ono je upravo suprotnost takvog

* Dobrobit duša mora biti najviši zakon.

¹⁷ Eminentno značenje Renesansa bilo je toliko *jasno i razgovetno zastupanje ove ideje samovrednovanja obrazovanja* čitavog čoveka ne samo u teoriji, nego pre svega delatnim uzorom njegovih velikih istraživača, umetnika, svetskih ljudi – kako nasuprot srednjovekovnom uklapanju čoveka u crkvenu zajednicu i njena »*delo*«, toliko krajnje suprotno prema *ideji poziva* protestantizma svih mogućih oblika. Vrlo umesno rasuđuje E. Trelč u svojoj raspravi »Renesans i Reformacija« (1913), time što poredi protestantsko afirmisanje sveta kao afirmisanje poziva i afirmisanje sveta Renesansa: »Ali, koliko je pak sasvim drugačije tome nasuprot afirmisanje sveta Renesansa! Ono na nikakav način nije vezano za pojam poziva, koji je za protestantizam postao sinteza sveta i askeze; ono čak uopšte ne poznaje pojam poziva i znači upravo obratno emancipaciju umetnički-nezavisnog obrazovanja, slobodnog istraživanja, ličnog samoiskazivanja i samokultivisanja nasuprot svim okovima građanskog shematizma poziva... Njegov cilj je uome universale, galantuomo, čovek duhovne slobode i obrazovanja, upravo suprotnost čoveka poziva i struke.« (»Clanci o duhovnoj istoriji i sociologiji religije«, I polovina, 1924.s.281). No, greška ovog pojma obrazovanja Renesansa bila je ono što u tekstu kudimo: individualistička *samoindendiranost* obrazovanja. Tek time, ne svojim nadređivanjem obrazovanja delanju kao pozivu postaje on ekskluzivna *suprotnost* prema ideji poziva. O neprekidno jednostranoj vladavini ideje poziva nad idejama obrazovanja u Nemačkoj od Bizmarka i njegovih sledbenika upor. moju knjigu: »Uzroci mržnje prema Nemicima«, 2. izd. I u ovoj tački su za Nemačku Reformacijom izgubljeni plodovi Renesansa.

¹⁸ Ove važne stavove iscrpno sam dokazao u mojoj knjizi »Formalizam u etici i materijalna vrednosna etika«, 1913/16.

hotimičnog samouživanja, čija kulminacija je »dendizam«. Čovek *nije* nikakvo umetničko delo i nikakvo umetničko delo ne *treba* da bude! U njegovom životnom procesu u svetu, sa svetom, u delatnom zauzdavanju njegovih i svojih sopstvenih strasti, otporâ, u ljubavi i delu, odnosili se oni na stvari, odnosili se oni na brata, odnosili se oni na državu, na težak rad koji ukoliko donosi dobit jača, uzdiže i povećava *snage i sopstvenost (das Selbst)* – i u krajnjoj liniji sa intencijom pravog akta deifikacije, onog velle, amare in Deo, onog cognoscere in lumine Dei, što je kod Augustina i kod Lutera oznaka za ovaj ne-predmetni akt deifikacije – , događja se, zbiva se *postanak* obrazovanja, iza leđa puke namere i golog htenja. I samo ko hoće da se *izgubi* u nekoj plemenitoj stvari ili bilo kojoj vrsti prave zajednice – bez straha šta će mu se pritom desiti – taj će *dobiti sebe*, a to znači svoju pravu sopstvenost, dobiti je iz samog božanstva i snage i čistote njegovog daha.

A šta je najdelotvorniji, najjači spoljašnji *podsticaj* za obrazovanje? Šta *spolja* mora da se priključi onoj vodećoj ideji i jedinstvenoj, uvek individualnoj vodećoj vrednosti koja nam neprestano nudi pravu »in Deo« potvrdjenu samoljubav prema našem najdubljem esencijalnom jezgru – prema onoj »ideji« boga o nama samima – i koju smo odredjeni da realizujemo, da sebi i delatno omogućimo da sledimo zov našeg *određenja*, nenametljivi poziv ove slike, prema kojoj sameravani postajemo utoliko manji što smo joj bliži? Vrlo mnogo, od čega, opet, samo mali deo zavisi od nas! Jer život je *demonški* – u Geteovom smislu – , ni božanski niti đavolski, – i moćni *fatalni* deo takozvane »povesti« – i igra se nehajno u svojoj nevidenoj neumitnosti nasleđa, sredine, položaja grupa i klasa, doba i još hiljadu stvari.

No, ne gledamo li sada na ove stvari, koje u svakom momentu dopuštaju da tolike mnoge plemenite klice nestanu u noći, već pozitivne podstreke ka obrazovanju, tada je ono prvo i najveće što zavređuje našu ljubav, naše poštovanje – *vrednosni uzor jedne osobe*. Ceo čovek jedanput mora utonuti u Celovito i Pravo (Echtes), Slobodno i Plemenito, hoće li da postane »obrazovan«. – Postoji i suprotnih tokova razvoja; klonimo ih se! – Jedan takav uzor se ne »bira«. Njega se shvata, ukoliko mami i ispunjava, neprimetno nas privuče na svoja nedra. Nacionalni uzori, profesionalni uzori, etosni, umetnički uzori, konačno malobrojni uzori / samog najčistijeg i najvišeg čovekovog obrazovanja, oni veoma malobrojni sveti, (105) čisti i celoviti, koje je ova Zemlja videla – to su stupnjevi i istovremeno pioniri, koji svakom čoveku razjašnjavaju i rasvetljavaju *njegovo određenje*, prema kojima mi sebe odmeravamo i možemo da se probijemo do sebe, do naše duhovne Sopstvenosti, koji nas uče da upoznamo naše istinske *snage* i delatno ih upotrebimo.

Ali, istinsko obrazovanje je nužno *diferencijalno*. Budalasto je istovremeno hteti biti Gete, Luter, Kant (kako kažu naši narodni tribuni) – ili već nekakva papazjanija takozvanih »velikih ljudi«. Uopšte, trebalo bi više brinuti za to da Dobri i Čisti, istinski obrazovani mogu da postanu i »veliki«, t.j. da *deluju* na povest, nego da se baca na kolena pred takozvanim »velikim ljudima« povesti, koji su suviše često postajali »veliki« samo pokvarenošću i ograničenošću ljudi svoga vremena!

Svaki čovek, a i svaka grupa, svaki poziv, svako doba u svojim predvodnicima ima *svoju* posebnu tipičnu nagonsku strukturu, t.j. određeni sistem preovladujućih nagona, ima *svoj* specifični ethos (Ethos): zato i svagda *svoje posebne uzore*. Zato je nedavno Eduard Špranger [Spranger] u svojim *Formama života (Leben*

formen) vrlo opravdano zahtevao takvo *diferenciranje* ideala obrazovanja prema konstituciji dispozicija, koje u formi osobe čine tipične smernice našeg konkretnog čovekopostanja i humanizovanja. Bila je velika zabluda 18. veka – sudbonosna za sudbinu ideala humanosti u 19. veku –, što je sebi kao obrazovni uzor »humanosti« stvorio samo u apstraktnoj formi mnog bića *jednakog* u svim ljudima; i samo jedna delom zaista pusta reakcija protiv ove jednostrane apstraktno-racionalne ideje humanosti bila je tada nova žudnja za autoritetom i uvažavanjem velikih ljudi Romantike. Ali »duh« je individualizovan već u *samom sebi*, ne tek prema svojoj egzistenciji, već prema svojoj *takvosti*¹⁹. On nije individualan tek zbog sadržaja svoga slučajnog / spoljašnjeg i unutrašnjeg iskustva, ili zbog svoje povezanosti sa telom i njegovim naslednim vrednostima. Osoba u čoveku je *individualna jednokratna samokoncentracija* božanskog duha. Zato ni uzori nisu predmet podražavanja ni slepog potčinjavanja – kao što je to često u našoj nemačkoj zemlji koja žudi za autoritetom. Oni samo pripremaju put za slušanje zova *naše* osobe; oni su samo svićuće zore sunčanog dana naše *individualne* savesti i zakona. One ličnosti-uzori treba da nas *oslobode*, i čine nas slobodnim – tako su same one slobodne i nisu robovi – slobodnim za naše određenje i za puno korišćenje naše snage. Opšti zakoni su, kao prirodni zakoni : kao zakoni etosa (Sittengesetz), uvek samo negativni zakoni koji više kažu šta se *ne* može dogoditi, odnosno više ono što propuštamo nego ono što treba da činimo i postanemo; drugo, to su zakoni proseka ili zakoni velikog broja, koji ne obavezuju bezuslovno, već samo uslovno²⁰.

18. vek, uključujući Kanta, grešio je u tome što nije primetio povesno zajednički autentični *rast samog duha*, njegovih, u školskom jeziku filosofije nazvanih,

¹⁹ Prema svojoj egzistenciji ono duhovno u čoveku nije apsolutna supstancija – kako misli starija supstancijalistička teorija o duši –, već samokoncentracija onog *jednog* božanskog duha, kao *jednog* od atributa osnovna sveta, koje mi možemo saznati. Jedinstvo »osobe« jeste samo jedinstvo *jednog* konkretnog centra akata, jedno funkcionalno strukturno jedinstvo (Aufbaueinheit), *ustrojeno* prema zakonima fundiranja akata, čiji najvažniji deo (kao najviši po položaju) može raspolagati *različitim* aktima. Ono nije *nikakvo* supstancijalno jedinstvo, tako kao da je u nekakvom odnosu prema osnovu sveta – dakle, ni nekakav »stvor«. Ali, osoba prema svom individualnom biću nije individualizovana telom ni naslednim dispozicijama, pa ni pomoću iskustva, do kojeg dolazi posredovanjem psihičkih vitalnih funkcija, već je individualizovana *pomoću sebe same i u sebi samoj*. Samo zato osobe koje na nikakav način delovima prostora ni vremena nisu individualizovane ili bolje singularizovane mogu isto tako *tvoriti mnoštvo*. Ono prvo saznao je već Spinoza, a da nije saznao ovo drugo. Ovo drugo saznali su već Duns Scot i Suarez, a da nisu saznali ono prvo. Za ovo upor. »Formalizam u etici i materijalna vrednosna etika«, zatim »Biće i forme simpatije«.

²⁰ Da svi opšti sudovi forme »Svi A su B« – ukoliko nisu posledice esencijalnih veza – imaju samo negativan smisao: »Ne postoji nikakvo A, koje ne bi bilo B«, važna je logička spoznaja Franca Brentana. Prirodni zakoni pak sigurno nisu *nikakve* esencijalne veze, nego – kako je shvatio već Lajbnic – apsolutno »kontingentni«. E. Mah [Mach] ih naziva – nažalost jednim subjektivističkim načinom izražavanja – »ograničenjima naših očekivanja« i time tačno karakteriše njihovu negativnu prirodu. Fizičari danas sumnjaju da sem tipa statističkih zakona prirode »velikog broja«, kakvi su mnogi zakoni termodinamike, postoje i dinamički »nužni« zakoni prirode. Plank pretpostavlja kao poslednje, Nernst ono prvo. Spor bi mogao biti rešen u tom smislu da kod zakonâ ono što nije *čista* esencijalna veza ima *samo* statističko značenje. Čak se tu nedavno princip održanja energije iznenađeno pokazao kao samo statistički zakon. Pretpostavka zakonitosti prirode sazajno-teorijski je samo jedan *vitalni* a priori po izboru, nikakav racionalni ontološki važeći a priori. Da svi etosni zakoni ponašanja u odnosu na čisto subjektivno dobro i zlo imaju samo statističko značenje proseka, pokazao je nedavno izvršno Englez G. E. Mur [Moore] u svojoj knjizi »Etika« (London, Home University Library). Njihovo samo *negativno* značenje u odnosu na ideju »onog apriornog dobrog za mene« iscrpno sam izložio u mojoj Etici. Upor. i članak G. Zimla [Simmel] »Individualni zakon« u njegovoj poslednjoj knjizi »Životni nazor. Četiri metafizička poglavlja« (»Lebensanschauung. Vier metaphysische Kapitel«, München 1918.)

»apriornih« samih formi u mišljenju, zrenju, vrednovanju i preferiranju vrednosti, voljenju itd; što je pretpostavljao jednu istorijsku konstantnost formi uma, i poznao samo kumulaciju istorijskih *postignuća*, dobara, dela, na kojima bi svaka generacija stajala kao na nekakvom brdu. Ipak, postoji neki duhovni rast – naravno, i neko slabljenje duha, – nezavisno od bioloških i nervnih promena čoveka. Pisao sam nedavno: »Promene / *formi* mišljenja i zrenja, kao kod prelaza (107) 'mentalité primitive' (kako ga je tu skoro opisao Levi-Bril [Lévy-Brühl]) ka civilizovanom stanju čovekovog mišljenja, koje od sada sledi stav protivrečnosti i princip identiteta; promene formi ethosa kao formi preferiranja same *vrednosti* (ne samo procene dobara, koje nastaju na osnovu *jednog* i istog zakona preferiranja vrednosti ili 'ethosa'; promene stila osećanja i samog htenja za umetnošću (kako se to pretpostavlja od Rigla [Riegl]); promene poput onih ranog zapadnog organološkog pogleda na svet (koje seže do u 13. vek) u mehaničko shvatanje sveta; promene poput onih od okupljanja ljudi pretežno prema rodovskim zajednicama bez državnog autoriteta do doba 'političkog društva' i države, ili od pretežno 'životno zajedničkih' do pretežno 'društvene' forme okupljanja, ili od pretežno magijske tehnike do pretežno pozitivne tehnike, to su promene *jednog* potpunog drugog *reda* veličina (ne – veličine) od promena na primer putem kumulisane *primene* *jednog* već izobraženog razuma (onako kako on otprilike odgovara zapadnoj formi logike), ili kao promene 'praktične moralnosti' i prilagodavanju *jednog* ethosa promenljivim istorijskim prilikama, npr. hrišćanskog ethosa poznoantičkim, srednjovekovnim, modernim privrednim i društvenim prilikama; ili promene samo u *okviru* pretežno organološkog ili pretežno mehaničkog pogleda na svet.« Za sociologiju dinamike znanja (Wissensdynamik) nije ništa važnije od ove razlike da li *forme* mišljenja, vrednovanja i zrenja *samog* sveta podležu promeni, ili samo njihova *primena* na *kvantitativno* i *induktivno* proširene iskustvene materijale. Određenu precizniju teoriju o kriterijumima ovog razlikovanja treba ovde da izgradimo²¹.

I tako dolazim do *procesa obrazovanja duha* i *formi znanja*, koje ovom procesu služe. Da o tome naznačimo samo ono najvažnije, princip, da vidimo, pomoću kojeg znanja raste sam naš duh i upravo time – ne preko njegovih rezultata ni dela – nastaje »obrazovanje«, prst treba uperiti na skriveni proces u kojem se znanje, koje specifično pripada čoveku, ono primarno predmetno *esencijalno znanje funkcionalizuje*, mogli bismo reći i *kategorijalizuje*. To je, ma gde se to zbivalo, takoreći pretvaranje predmetnog znanja u novu životnu snagu i funkciju; u snagu, da uvek novo, u skladu sa *formom* i *oblikom* shvatanja i izbora zaostalim od prvog akta znanja i njegovog predmeta, saznajući istražuju i / priključuju domenu znanja (108) *znanje pretvaranja materije znanja u snagu* – dakle, pravi *funkcionalni rast samog duha* u saznanom procesu.

Ono što vidi već neko ko, ne poznajući teška pitanja filosofije i psihologije, treba da navede šta bi pak bilo to što karakteriše »obrazujuće znanje« nasuprot *svem* onom znanju, koje uprkos svojoj vrednosti nema ništa zajedničkog sa obrazovanjem, je, stvarno popularno rečeno, očigledno sledeće: znanje postalo obrazovanjem je znanje koje takoreći više ne odzvanja nesvareno po utrobi – jeste znanje za koje se čak više ne zna kako se stiče, odakle se dobija. Gete je to duhovito i adekvatno opisao, govoreći u jednoj golicavoj pesmi i slici protiv »originalnog« da on više ne zna kojim gušćijim i pačijim pečenjem itd. je on gojio svoj stomacič!

²¹ Upor. »Probleme jedne sociologije znanja« u knjizi »Forme znanja i društvo«, 1926.

Potpuno svareno i potpuno asimilovano, znanje postalo životom i funkcijom, ne »znanje iskustva« (»Erfahrungswissen«), već »iskušenost znanja« (»Erfahrenheitswissen«) (Majnong)²², znanje čije poreklo i izvor nije moguće naznačiti – tek je to »znanje obrazovanja«. Jedna od najboljih popularnih definicija obrazujućeg znanja je i ona Viliama Džejmisa [W. James]: »To je znanje o kojem ne treba razmišljati i o kojem se ne može razmišljati.« Ovome bih želeo da dodam: ono je u svakoj konkretnoj životnoj situaciji u potpunosti na raspolaganju, spremno za uskakanje, postalo »drugom prirodom« i znanje potpuno primereno konkretnom zadatku, zahtevu časa – elastično poput prirodne kože kao telesnog omotača, ne poput nekakvog konfekcijskog odela. Ne neka »primena« pojmova, pravila, zakona na činjenice, već *imanje* i neposredno viđenje predmeta u nekoj formi i u smisaonim vezama, »kao da« bi do takve primene došlo u istovremeno neizmernom broju pravila i pojmova, više neko *primeravanje* nego primena. »Obrazovanom« se već u *postajanju* iskustva bilo koje vrste uobličava ono *šta* iskušuje u jednu prema obliku, formi i rangu smisaono raščlanjenu *celinu sveta* – u jedan mikrokosmos – , i predmeti su »u formi«, u smisaonoj, dragocenoj, pravoj formi pred njim i pred njegovim duhom, a da je on sebi nije svesno morao formirati. Zato u biće obrazujućeg znanja isto tako spada biti *nenametljiv*, jednostavan, skroman, bez želje za senzacionalnošću, bukom, neupadljiv, prirodan – i neprestano svestan granica svoga znanja. Gorditi se obrazovanjem, biti ohol zbog znanja je neobrazovanost a priori stvarno obrazovni mrak. »Obrazovan je«, rekao mi je jedanput jedan mudri čovek, »onaj kod koga se ne primećuje da je studirao, ako je studirao; i kod koga se ne primeti da nije studirao, ako nije studirao.« Zato pravo (109) obrazujuće znanje uvek tačno zna ono šta / ne zna. Ono je istovremeno uvek ona stara plemenita »docta ignorantia«, o kojoj je nemački kardinal Nikola od Kuze [Nikolaus von Cues] napisao tako dubokoumnu knjigu; istovremeno je uvek i ono pravo sokratsko znanje neznanja, ono »strahopoštovanje pred filigranstvom predmeta« – kako je to zvao Fridrih Niče –, u kojem već pomoću osećanja shvatamo da je svet toliko udaljeniji i tajnovitiji nego što je naša svest. Jer u obrazovanje spada štaviše nužno onaj već *pre* iskustva stvoreni pregled nad esencijalnim regionima, stupnjevima i slojevima bivstva, čije egzistencijalno područje se svakako još shvata, ali za koje se takođe zna da su za nas u pogledu sadržaja prazni. Zato Kant s pravom zahteva da čovek još *zna* i »granice« svoga znanja u jednoj posebnoj nauci, koju je nazvao »kritika uma«, i da ove svesne granice veoma razlikuje od pukih »ograničenja« znanja, onako kako ih ima životinja. Životinja, koja sigurno nema pojma o tome šta ona *ne* zna: nemo i slepo naleće na svoja ograničenja, kao zlatna ribica u zidove svoje staklene posude.

No, želi li se doći iznad takvih lepuškastih popularnih deskripcija obrazujućeg znanja i stvar shvatiti *teorijski*, tada se može definisati: obrazujuće znanje je *esencijalno znanje* dobijeno i utvrđeno na *jednom* ili malom broju dobrih i pregnantnih egzemplara jedne stvari, koje je postalo forma i pravilo shvatanja, »kategorija« svih slučajnih činjenica budućeg iskustva tog istog bića. Takve postale i stećene forme i strukture, štaviše jedan celi svet takvih formi ne samo mišljenja i zrenja, već i voljenja i mržnje, ukusa i osećanja stila, vrednovanja i htenja (kao ethos i uverenje), *ima svaka* povesna *obrazovna grupa*, ma kako se zvala. Studiramo ih u duhovnim naukama – i to je možda najviši cilj duhovnih nauka, da se zaviri u

²² Upor. A. Majnong [Meinong], »O mogućnosti i verovatnoći«, Lajpcig 1915.

ove strukture iz povezanosti kulture grupa i njihovih dela i rezultata i da se razume povesna mena i sled ovih struktura. To je Vilhelm Diltaj [Dilthey] apsolutno tačno video u svojim s pravom čuvenim istraživanjima o duhovnim naukama, iako mu nikako nije uspelo i da sazna *biće* takvog strukturnog *obrazovanja*. Ali, do istog ovakvog strukturnog obrazovanja dolazi i pod pritiskom socijalnih i povesnih strukturnih uslova u *individuumu* za vreme njegovog obrazovnog procesa. Čak konačno to je uvek jedna *elita osoba*, polazeći od koje takvo strukturno obrazovanje dobija svoje *prvo* ishodište i za mnoštvo, mase različitog obrazovnog nivoa. U sociologiji znanja možemo jasno razumeti u kojem sledu generacija takvo strukturno obrazovanje, u kojem vremenskom periodu se ono izlilo iz elite i ulilo u različite slojeve narodnih masa.

Ovo strukturno obrazovanje ne obuhvata samo razum, mišljenje, zrenje, već (110) ništa manje funkcije *čudi* (*Gemütsfunktion*) – ono što narodski govor naziva »srce«. Postoji jedno stečeno obrazovanje srca, obrazovanje volje, obrazovanje karaktera, i preko njih jedna evidencija srca, jedan »ordre du coeur«, jedna »logique du coeur« (Paskal), jedan takt i jedan »esprit de finesse« osećanja i vrednovanja; jedna istorijski promenljiva a ipak u odnosu na slučajno iskustvo strogo *apriorna strukturna forma akata čudi*, koja ne nastaje bitno drugačije nego i forme razuma. Gete je do izvesnog *ritma ljubavi*, koji je tokom celog života osećao kao supstancu tragike života, blaženog uživanja i gorkog napuštanja, »lepog trenutka«, kojeg srce moli da potraje, i nužnosti daljeg koraćanja u beskrajnu daljinu samoobrazovanja i duhovnog čina, što se oseća kao sveta nužnost – došao verovatno na jednom *jedinom* doživljaju, koji je uprkos formi i strukturi njegove ljubavi prema ženi uopšte postao istovremeno i *forma* i struktura njegovog shvatanja *fenomena* tragičnog u svetu *uopšte*, do u njegovu najdublju starost: to je iskren doživljaj Zeznhajma sa Friderikom.

No, pogledajmo sada kako se ovo esencijalno znanje i esencijalni doživljaj, od kojeg funkcionalizovanjem nastaje obrazujuće znanje – u njemu takoreći postaje krv i život –, uvrštava u ovde samo vrlo grubo: ovlašno dat *sistem vrsta čovekovog znanja*.

Teško da je moguće govoriti o vrstama znanja bez utvrđivanja jednog najopštijeg, *najvišeg pojma znanja*. Filozofska teorija saznanja ne nudi nam nažalost jedan, već mnoge i sasvim različite: znanje i saznanje, kaže najstarija škola dogmatizma, je odraz predmeta izvan naše svesti. Ne, kaže škola iz Marburga: saznanje je misaono proizvođenje predmeta prema unutrašnjim pravilima samog mišljenja. Saznavanje je, kaže opet jugozapadna nemačka škola, formiranje nekog materijala pomoću suda. Saznavanje je izricanje sudova koji vode korisnim radnjama – tako pragmatizam. Saznavanje je prema Bergsonu prirodno uosećavanje (*Einfühlung*) u proces postajanja sveta. Saznavanje je shvatanje odnosa između predstava, koje sa svoje strane kao predstave nisu jednake predmetima, ali tako da su u najmanju ruku odnosi predmeta istovrsni odnosima predstava, smatra »kritički« realizam. Saznavanje je samo opisivanje slikovno-opažljivih (*anschaulich-wahrnehmbar*) činjenica uz minimum pojmova i zakona koji prišteduju zrenje, ili se u nečem relativno nepoznatom pronade neki poznati kompleks i to pronađeno nedvosmisleno označi nekim znakom – tako uči nekolicina / pozitivista. Koliko škola, (111) toliko dogmi. Ovde nećemo procenjivati njihovu relativnu vrednost²³.

²³ Ozbiljna podeljenost današnjih filozofa oko pitanja bića saznanja na prvom mestu počiva na tome da se opšte biće saznanja *uopšte* pokušava odrediti polazeći uvek od pojedinih nauka i njihovih po-

Pogrešno je kod svih ovih pokušaja to što se ovde ne polazi od jednostavnog fundamentalnog pitanja: *šta je znanje?* Jer saznanje je pak štaviše samo posjedovanje znanja o nečemu »kao nečemu« – pokrivanje nekog slikovnog sadržaja sa značenjem koje je od njega *nezavisno*. Najopštiji pojam znanja kao cilja sveg saznavanja zapravo nije dat gornjim definicijama, uobičajenim u filosofiji. Znanje kao takvo mora biti određeno a da se u definiciji ne upotrebi neka njegova posebna vrsta, ili nešto što je već samo znanje, štaviše uključuje u sebe »svest« (poput suda, predstave, izvođenja zaključaka itd.), – t.j. mora biti određeno čisto *ontološkim* pojmovima.

Mi kažemo: *znanje je bivstveni odnos*, i to jedan bivstveni odnos koji pretpostavlja bivstvene forme celine i dela. To je odnos *učestvovanja* (*Teilhaben*) nekog bivstvujućeg u takvosti nekog drugog bivstvujućeg, čime u ovoj takvosti istovremeno nije izazvana nikakva promena. Ono »znano« postaje »deo« onoga ko »zna«, a da pritom u bilo kojem pogledu nije pomeren o svoga mesta ili inače bilo kako promenjeno. Ovaj bivstveni odnos nije nikakav prostorni, vremenski, kauzalni odnos. »Mens« ili »duh« za nas znači ono X ili celinu akata u bivstvujućem »koje zna«, pomoću kojih je takvo učestvovanje moguće; pomoću kojih jedan predmet, ili bolje: *takvost* – i *samo* takvost – bilo kojeg bivstvujućeg, postaje jedno »ens intentionale« za razliku od gole *egzistencije* (»ens reale«), a ova vazda i nužno ostaje *izvan i / s one strane* odnosa prema znanju²⁴. Koren ovog X, momenta koji određuje kretanje za izvršenje akata, koji vode bilo kojoj formi ovog *imati-udela* (*Teil-habe*), može biti samo ono *uzeti-učesća* (*Teil-nahme*) (transcen-

sebnih metoda (matematika, fizika, istorija itd.). I vrste saznanja (pozitivno-naučno, metafizičko), zatim osnovne vrste operacija, koje služe saznanju, n. pr. poznavanje (znanje o ... [Kunde]), saznavanje, prepoznavanje, objašnjenje, shvatanje, razumevanje, najzad, saznavanje i mišljenje, npr. sudenje, su pobrkane. Najmanje tri četvrtine naših teoretičara saznanja uče npr. da je saznavanje sudenje. Da se ne može tako ponašati pokazuje već okolnost da jedan sud može biti istinit ili lažan, a da je evidentno *bесmisleno* govoriti o nekakvom »lažnom saznanju«. Neko saznanje može biti evidentno ili neevidentno, adekvatno ili neadekvatno, relativno ili apsolutno, ali *nikad* istinito ili lažno. Teorija o *sistemu kriterijuma saznavanja* (među kojima je kriterijum istinito-lažno samo jedan *jedini*) zapravo je još u povojima. Gorenavedene definicije saznanja su sve zajedno netačne, ili se jednostrano odnose na podkriterijume izvesnih vrsta saznanja. Moja teorija saznanja, izložena pre mnogo godina u mojim predavanjima, na užtrb razumevanja moje filosofije, dosad još nije sistematski objavljena. Ovo treba da bude slučaj u 1. tomu moje metafizike, koji sadrži i kritičku raspravu sa gornjim školskim saznanjno-teorijskim mišljenjima.

²⁴ Teorija da je *svest* (prevod od *con-scientia*) samo jedna vrsta znanja, da postoji i pre-svesno ekstatičko znanje (dakle, znanje nipošto nije funkcija »svesti«) a da samo znanje jeste *bivstveni* odnos (*Seins-verhältnis*); da takvost nekakvog bivstvujućeg može biti istovremeno *in mente* i *extra mentem*, a egzistencija je uvek *extra mentem*; da se, zatim, ono *imati* egzistenciju kao egzistirajuće uopšte *ne* zasniva na intelektualnim funkcijama (bilo zrenja ili mišljenja), već jedino na aktu nastojanja i dinamičkim faktorima pažnje samo izvorno doživljenog *otpora* bivstvujućeg, iznosim od pre 7 godina kao prvi fundament moje teorije saznanja. Svođenja znanja na bivstveni odnos nedavno se latio i Nikolaj Hartman u svojoj knjizi »Metafizika saznanja«, naravno bez »voluntativne« egzistencijalne teorije, koja tek ovom svođenju daje puno značenje. Zato dubokoumni pisac odmah ponovo i pada nazad na shvatanje saznanja kao »reprezentacije« nekog vanmentalnog predmeta i time na »kritički realizam«, koji mi, isto tako kao i svaku vrstu idealizma svesti, najodlučnije odbacujemo. Dok idealizam svesti nasuprot kritičkom idealizmu vidi jasno i tačno da takvost (*So-sein*) predmetâ mora biti *in mente*, zamišlja ovaj pogrešno da zato i egzistencija (*Da-sein*) predmetâ mora biti *in mente*. Dok kritički realizam vidi tačno da je egzistencija uvek i esencijalno nužno *extra mentem*, zamišlja on pogrešno da i takvost predmetâ mora biti *extra mentem*, i *samo extra mentem*; t.j. *in mente* može biti samo jedan odraz (reprezentacija) ili simbol takvosti predmetâ. A zajednička pogrešna pretpostavka obe teorije je postavka da su egzistencija (*Da-sein*) i takvost (*So-sein*) predmetâ u pogledu svog odnosa prema intelektu (opažanje, mišljenje, sećanje) međusobno *neodvojive*.

dirajući samo sebe i svoje sopstveno bivstvo), koje nazivamo »ljubav« u najformalnijem smislu. Dakle, znanje je tamo i samo tamo gde je takvost kako strogo identična tako extra mentem, t.j. in re, kao i istovremeno *in mente* – kao ens intentionale ili kao »predmet«²⁵. Pitanje da li i kako iz naše takozvane »svesti« izlazimo ka predmetima, dakle, za nas ovde još uopšte ne egzistira kao smisleno. »Svest« ili znanje znanja (con-scientia) već štaviše *pretpostavlja* posedovanje / ekstatičkog znanja (deca, primitivna plemena, životinje); ona do datosti može do- (113)ći tek pomoću jednog refleksivnog akta, koji tek sam sebe usmerava na akte koji daju znanje.

Bez tendencije u bivstvujućem, koje »zna« *da iz sebe nastaje i izlazi u imati-udela u nekom drugom bivstvujućem, ne postoji uopšte nikakvo moguće »znanje«*. Ne vidim nikakvog drugog imena za ovu tendenciju nego »ljubav«, predavanje, takoreći razbijanje granica sopstvenog bivstva i takvosti pomoću ljubavi. *Ta ista takvost obuhvaćena je u obe glavne klase akta, koje čine naš duh, zrenje i mišljenje, odnosno posedovanje slika i posedovanje značenja. I ona »sama« u najstrožem smislu reči (premda cela ili samo delom) obuhvaćena je tamo gde se ono znaćeće potpuno poklapa sa onim što se zrelo (das Angeschaute), odnosno sva se parcijalna zrenja međusobno poklapaju, posredovana različitim modalnim funkcijama vida, sluha, itd., zatim i sećanjima i očekivanjima; i tamo gde se analogno poklapaju parcijalna značenja, preko kojih objektivno »značenje« stvari sukcesivno upotpunjavamo do celovitog značenja. U ovom doživljaju poklapanja (evidencija) zrenja i značenja, ili u ovom sledu doživljaja poklapanja, postaje tada u duhu sve adekvatnije očigledna »sama« stvar prema svojoj takvosti. Sve delatnosti mišljenja, posmatranja itd. su samo operacije koje vode »znanju« – ali one same nisu već znanje.*

Zadržimo li se pak na ovom opisu »znanja« u najopštijem smislu reči, tada je jasno: pošto je znanje jedan bivstveni odnos, tada ne može ni njegov objektivni cilj, ne može samo to »za šta« znanje jeste i traži se, biti ponovo neko znanje, već mora – u svakom slučaju – biti neko *postajanje, neko drugo-postajanje (Anderswerden)*. Dakle, time se ne može ovo čemu-pitanje znanja odbaciti i reći: »science pour la science«, kako je to često slučaj od strane samo-protivnika pragmatizma. Već je Epikur to vrlo adekvatno nazvao čistom »taštinom«, hteti posedovati znanje samo radi znanja. Samosugestije taštine učenih stvarno nisu nikakav stvarni odgovor na ozbiljno filozofsko pitanje! I znanju mora, kao i svemu što volimo i istražujemo, da pripada *vrednost* i finalni *ontički smisao*. To »znanje radi znanja« je upravo toliko tašto i luckasto poput onog »l'art pour l'art« esteta. Vođeno tačnim »uverenjem« (više ne) je u ovom odgovoru samo to što negira kod filozofskog pragmatizma: naime, da je sve znanje tu samo radi koristi – premda svakako postoji i znanje koje je tu samo radi praktičnog vladanja (ne koristi ili koristi vladanja), ili bolje, čiji izbor predmetâ i obeležja predmeta nastaje samo radi ovog

²⁵ Jer egzistencija predmetâ (koje idealizam ima običaj da zamenjuje sa predmetnošću egzistirajućeg) neposredno je data samo u odnosu na nagon i volju kao protiv-stavljen delatni subjekt, ne bilo kojom »znanju«. I ontološki posmatrano to je jedan esencijalni zakon, da egzistencija (Da-sein) *nikad* nužno ne proizlazi iz logosa, već (kako su već Šelling i Eduard f. Hartman nesumnjivo shvatili) je zasnovana *dinamički*. Tek kod pitanja da li nešto određeno takvošću ima i egzistenciju, odn. šta bi bilo nešto dato kao realno, odlučuju zakonite veze u koje je pomenuto Nešto situirano. Ove veze su temeljno različite prema svome esencijalnom tipu za neživo i živo i duhovno, a za biološko i psihološko forme vezu su istog tipa. Temeljno pogrešna je (novokantovska) teorija da »egzistencija« »realnost« (»Realsein«) ne znaće ništa drugo do stajati u »zakonitim vezama«, i da je to sem toga tip uvek iste zakonite veze – one formalno-mehaničkog tipa.

vladanja. Mora se navesti upravo jedno drugo – možda veće vrednosti – »čemu« za to hteti-posedovati-znanje. Dosad smo utvrdili samo: znanje služi *postajanju*. / (114) Tada se javlja pitanje: postajanju čega? Čijem postajanju? I postajanju čemu?

Verujem, postoje tri *vrhovna cilja postajanja*, kojima znanje može služiti i treba služiti. Prvo: *postajanju i punom razvitku osobe* koja »zna« – to je »*obrazujuće znanje*«. Drugo: *postajanju sveta* i vanvremenom postajanju *samog* njegovog vrhovnog *temelja* takvosti i egzistencije, koji tek u našem ljudskom znanju i svakom mogućem znanju dolaze do svog sopstvenog u-postajanju-»odredenja« (Werdens»bestimmung«), ili pak do nečega bez čega oni ne bi mogli doći do svog u-postajanju-odredenja. Ovo znanje radi božanstva, onog ens a se, zvalo bi se »*izbavljajuće (Erlösungs-) ili usrećujuće (Heilswissen) znanje*«. I postoji, treće, cilj-u-postajanju praktičnog ovladavanja i preobražavanja sveta za naše ljudske ciljeve i svrhe – ono znanje koje takozvani pragmatizam samo ima u vidu vrlo jednostrano, čak isključivo. To je znanje pozitivne »nauke«, *znanje gospodarenja ili proizvodnja*.

Postoji li pak jedan *objektivni redosled* između ova tri vrhovna cilja-u-postajanja, kojima znanje služi? Mislim, vrlo jasan i očigledan na prvi pogled: od znanja gospodarenja, koje služi praktičnoj promeni sveta i mogućim radnjama, pomoću kojih ga možemo promeniti, pravac cilja ide ka »*obrazujućem znanju*«, pomoću kojeg bivstvo i takvost duhovne osobe u nama proširujemo i razvijamo u jedan *mikrokosmos*, time što pokušavamo da učestvujemo u totalitetu sveta, barem prema njegovim strukturalnim esencijalnim crtama, na način naše jednokratne individualnosti. I od »*obrazujućeg znanja*« smer ide dalje ka »*izbavljajućem znanju*«. T.j. ka *onom* znanju kojim jezgra naše osobe teži da učestvuje u vrhovnom bivstvu i temelju *same* stvari, odnosno joj takvo imanje-udela dodeljuje sam vrhovni temelj; ili takođe: u kojem *sam* vrhovni temelj stvari, ukoliko kao samog sebe »zna« i svet u nama i pomoću nas, dospeva do svog ne-vremenitog cilja-u-postajanju, kako su učili najpre Spinoza, kasnije Hegel i Eduard f. Hartman: do bilo koje vrste *sjedinenja* sa samim sobom, do *izbavljenja* od jedne u njemu postavljene »*napetosti*« i »*iskonske suprotnosti*«²⁶. Dakle, takozvanog »*znanja samo radi* / *znanja*« ne postoji *nigde*, i ne *sme* i ne »*treba*« uopšte ni da ga bude. Ono zbilja još nikad i nigde na svetu nije ni postojalo.

Od ova tri ideala znanja pak najnovija povest *Zapada* i njegovih kulturnih aneksa, koji se samostalno razvijaju (Amerika itd.), sistematski je negovala, na način koji se uobličavao sve jednostranije, skoro samo *znanje proizvodnja* usmereno na moguću praktičnu promenu sveta u formi u okviru podele *pozitivnih* specijalizovanih nauka. *Obrazujuće znanje* i *izbavljajuće znanje* povlače se u poznatoj *povesti Zapada* sve više u *pozadinu*. Ali i od ovog znanja vladanja i rada u ovom

²⁶ Redosled ova tri cilja u postajanju znanja (Wissens-werdezziel) odgovara tačno objektivnom redosledu modaliteta vrednosti (vrednosti svetosti, duhovne vrednosti, vitalne vrednosti), onako kako sam ih razvio i strogo obrazložio u mojoj etici (V. »Formalizam u etici« itd.). Da mi ne podražavamo samo »ideae ante res« u božanskom duhu, koje treba da su mišljene već pre realnog postanka sveta; da štaviše do diferenciranja ideje iz *lógos* -a (kao sastojka prvog atributa osnova sveta, božanskog »duha«) dolazi tek zbog usredsređenih podsticaja izvorno duhovno-slepeg *poriva* za stvaranjem (kao njegovog drugog atributa) jednako izvorno sa njegovim delovanjem koje zasniva egzistenciju – dakle, da osnov sveta (Welt-grund) tokom samog svetskog procesa »*uči*« (u izvesnom smislu), nadamo se da smo iscrpno obrazložili u našoj metafiziци. Vrlo mnogo tačnog o ovoj temi nalazi se kod Eduarda f. Hartmana: »Teorija kategorija«; upor. kategoriju »supstance« u metafizičkoj sferi. Tamo izneto shvatanje odnosa osnova sveta i sveta kao creatio continua (kako tela, centara snage i vitalnog bića, tako i centara osobe) izključuje teističko podvajanje stvaranja i održanja sveta.

periodu je negovana samo jedna moguća polovina: onaj deo, određen da služi ovladavanju i upravljanju spoljašnjom prirodom (najpre anorganskom). A unutrašnja životna i duševna tehnika, t.j. zadatak proširivanja moći i vladavine volje i preko nje duha maksimalno i prevazilazeći procese psiho-fizičkog organizma – ukoliko je on ureden čisto vitalnim zakonima kao ritmično vremensko jedinstvo – , povukla se uvelike pred ciljem ovladavanja spoljašnjom i neživom prirodom (i neživom prirodom u samom organizmu). Tek odnedavno se u Americi i Evropi u ovom pravcu javio snažan pokret, koji se polako i kod nas počinje osećati. Azijske kulture imaju naprotiv jedno isto tako ogromno preimućstvo upravo u negovanju obrazujućeg i izbavljajućeg znanja i na živi svet usmerenog tehnološki primenjenog znanja, kao što ga Evropa poseduje u domenu znanja koje služi spoljašnjem ovladavanju prirodom. Pozitivizam i pragmatizam su samo vrlo jednostrano filofske formulacije ovog stvarnog stanja novozapadne kulture znanja: oba od nauke rada – a da toga nisu sasvim svesni – stvaraju jedino moguće znanje uopšte. Pragmatizam ima samo onu vrlo značajnu prednost svesnosti. Jer, zastupnici onog »la science pour la science«, koji de facto i upražnjavaju samo nauku rada – t.j. nauku koja je, sasvim nezavisno od psihičkih motiva istraživača, objektivno besmislena i uopšte bez cilja, ako ne služi praktično-tehničkoj izmeni sveta – , ometaju napuštanje ove nečuvene jednostranosti mnogo više od pragmatizma, jer njihova navodno čisto kontemplativna »teorijska« nauka nelegitimno već drži zaposednute pozicije u čovekovom duhu za moguće obrazujuće i iskupljujuće znanje. Zato se uvek ponovo mora zastupati relativna opravdanost pragmatičke sazajne teorije za i pozitivne nauke protiv ovog pravca²⁷. Tek kada se to dogodi (116) lo, mogu čisto obrazujuće znanje i iskupljujuće znanje – svoje prave ciljeve, one temeljne duhovne stavove kojima raspolažu, svoja sredstva mišljenja i zrenja, svoje metode i tehnike – takoreći biti ponovo zadobijeni, gotovo ponovo izvučeni iz ruševina jedne civilizacije jedino rada i proizvođenja.

Za saznanje osobenosti obrazujućeg znanja neophodna je pre svega spoznaja da su, uprkos svoj nužnoj bliskoj kooperaciji filosofije i nauka, njihovi sazajni ciljevi i merila upravo suprotni. Filosofija²⁸, prema dobro pogodnom Aristotelovom terminu, počinje duhovnim kretanjem čudi, čuđenjem, da je bilo koja stvar ovog konstantnog bića »uopšte« tu. Njen misaoni tok u krajnjoj liniji smera uvek na pitanje kako mora da je sastavljen temelj i uzrok totaliteta sveta, da time nešto »takvo« (»Solches«) – naposletku, jedna takva esencijalna struktura sveta – uopšte bude moguća. Njen predmet u »philosophia prima« je apriorna esencijalna struktura sveta, a u metafizičici pitanje – ono uvek obnavljano – šta je to što je ovaj ili onaj predmet ovog bića uopšte prizvalo u egzistenciju. Pozitivna nauka proizvođenja i rada naprotiv svoje zašto-pitanje ne počinje sa čuđenjem, već (zbog iznenadenja onim na što se nije naviklo, novim, zbivanjem izazvanim odstupanjem od »redovnog« toka stvari) potrebom da se i ovo »novo« može »očekivati« drugi put, predskazati i konačno i praktično izazvati, ili pak moći misliti, kako ga

²⁷ Uporedi za sadržaj ovog odeljka moju raspravu »Problemi jedne sociologije znanja« u mojoj knjizi: »Forme znanja i društvo«. Lajpcig 1926; zatim moj članak: »O pozitivističkoj istorijskoj filosofiji znanja« (»Über die positivistische Geschichtsphilosophie des Wissens«) [Zakon tri stadijuma Ogista Konta] u »Spisima o sociologiji i teoriji videnja sveta«.

²⁸ Upor. za ovo moju raspravu »O biću filosofije« u knjizi »O večnom u čoveku«, kao i »Probleme jedne sociologije znanja« na nav. mestu. Upor. zatim temeljno promišljenu studiju H. Bekera [Bäcker]: »Ishodište ideje kauzalnosti. Fenomenološka studija o čuđenju«, keinska disertacija 1925.

je moguće izazvati – kako ga se može »načiniti«. Ako je to »novo«, iznenađujuće svojstveno idejama koje su iznad redovnog toka stvari, ako su »prirodni zakoni« tako definisani da se zbivanje pod tačno navedenim okolnostima pokazuje kao »posledica« ovih zakona i time nešto relativno već poznato – tada je »nauka« potpuno zadovoljena.

A upravo tek tu *počinje* pitanje filosofije. Ona se nasuprot prirodi zapravo *ne* bavi zakonima prostorno-vremenskog koincidiranja pojava u okviru brojno određenog merljivog kvantiteta, već upravo obratno pitanjem o konstantnom »biću« i (117) kauzalnom / delatnom-ishodištu (Wirk-Ursprung) bilo kojeg predmeta ovog bića; zatim *smislom* i *ciljem* onoga što se tu uopšte pojavljuje – sasvim nezavisno od toga u kojoj prostorno-vremenskoj vezi i u kojem kvantitetu. I nasuprot ovim vezama pita filosofija opet: *šta su one? Šta one znače? Šta im je uzrok u pogledu njihovog bića?* Zato se ova vrsta htenja za znanjem sa istom prilležnošću, preciznošću i uz nezaobilaznu pomoć jedne osobene duhovne *tehlike* mora naučiti da se ne obazire na sada-ovde-takvost, a takode ni na mogućnost ovladavanja i upravljanja svim stvarima i uopšte njihovim postankom, kao što sa svoje strane ono drugo htenje za znanjem iz datosti mora da ispreparira i izabere upravo ove crte onog »čime je moguće ovladati«, a obrnuto upravo namerno odvrća pogled od svekolikog *bića* predmeta. T.j. filosofija *počinje* tek svesnim *isključivanjem svakog mogućeg požudnog i praktičnog duhovnog stava*, u kojem nam je samo data slučajna stvarnosnost (Wirklichsein), realnost predmeta, i uz svesno isključivanje tehničkog principa izbora predmeta znanja prema redosledu mogućnosti ovladavanja njime²⁹. Da je oba puta uključivanje tehničkog principa izbora i njegovo isključivanje upotrebljeno s očigledno svesnom metodičkom namerom, važno je upravo zbog toga, ako treba postići *svestrano* negovanje i kulturu znanja, koje je čoveku kao takvom uopšte moguće da dosegne.

Pošto je čitav mogući praktični stav prema svetu uslovljen vitalno, i cela pozitivna nauka naravno isključuje specijalnu čulnu i motoričku organizaciju zemaljskog čoveka, ali nipošto »onu« vitalnu organizaciju sazajnog subjekta i njegovu volju za vladanjem uopšte, filosofija se može označiti i kao pokušaj zadobijanja znanja čiji predmeti *nisu više egzistencijalno relativni u odnosu na život*, i *nisu* relativni u odnosu na njegove moguće vrednosti. A nauka mora upravo isto tako konsekvantno *odustati* od svih mogućih esencijalnih pitanja objekata koje tretira, kao i od egzistencijalnog nivoa *apsolutnog* realiteta predmeta. *Njen* predmet je istovremeno svet »slučajne takvosti« i njenih »zakona« i vitalno-»egzistencijalno-relativni« svet. Ni jedno pitanje koje nije moguće rešiti posmatranjem i merenjem, uključujući i matematičke zaključke, *nije* pitanje pozitivne nauke; ono za nju nema nikakav »smisao«. Dakle, obrnuto, pitanje koje je moguće rešiti, t.j. (118) njegovo rešenje zavisi od *kvantuma* / induktivnog iskustva, sigurno nikad nije esencijalno pitanje, i zato *nije* primarno pitanje filosofije. Za filosofiju su upravo pored kriterijuma istinito-lažno, koji važi za sve znanje formulisano u obliku sudova i zajednički je za sve tako formulisano znanje, *odlučujući* kriterijumi, *prvo*, onog apriornog (esencijalnog), kako a priori istinitog tako i lažnog, i, *drugo*, apsolutnog bivstvenog nivoa predmeta znanja. Za buđenje *duhovnih snaga ličnosti*, t.j.

²⁹ Za ovo upor. obe moje rasprave »Problemi jedne sociologije znanja« i »Saznanje i rad« u mojoj knjizi »Forme znanja i društvo«. Iscrpnija teorija i tehnika isključivanja momenta realnosti i određivanje poretka u kojem otpadaju određene datosti naše slike sveta prilikom ovog isključivanja i dolazi do zrenja »čistog znanja«, biće date u I. tomu moje metafizike.

za *obrazujuće znanje*, pritom je presudno odlučujući onaj *prvi* kriterijum, za isključujuće znanje kao završno metafizičko znanje onaj *drugi* kriterijum.

Da sažmemo ono rečeno: »obrazovan« nije neko ko zna i poznaje »mnogo« slučajne takvosti predmeta (polimathia), ili neko ko procese može da predvidi i njima ovlada maksimalno prema zakonima – ono prvo stvara »učenog«, ovo drugo »istraživača« –, već je obrazovan neko ko je u sebi osvojio jednu *ličnu strukturu*, jednu ukupnost idealnih dinamičkih shema, međusobno ujedinjenih u *jedan* stil, zrenja, mišljenja, shvatanja, vrednovanja i obdelavanja sveta i bilo *kojih* slučajnih predmeta u njemu; sheme, koje su date *pre* bilo kojeg slučajnog iskustva, prerađuju ga jedinstveno i uklapaju u *celinu* po meri ličnosti (personhaft) »sveta«. A znanje spasenja može biti samo znanje oko egzistencije, bića vrednosti onog apsolutno realnog u svim predmetima – a to znači: metafizičko znanje.

Ali, *nijedna* od ovih vrsta znanja pak ne može nikad »zameniti« ili »zastupati« onu drugu. Tamo gde jedna vrsta tako potisne one *druge* dve ili samo *jednu* od njih, da ta vrsta pretenduje na samovaženje i samovlašće, tu za jedinstvo i harmoniju čitave kulturne egzistencije čoveka, čak za jedinstvo telesne i duhovne prirode čoveka uvek nastaje *teška šteta*. Ortodoksna nauka rada i proizvođenja nosi danas našu čitavu svetsku civilizaciju i svu tehniku i industriju, svu komunikaciju između ljudi u prostornom i u pogledu narodâ internacionalnom načinu i formi. U njenim poslednjim delima Ajnštajn ju je usmerio čak na to da bude važeća u određivanju najviših apsolutnih konstanti prirode za svaki proizvoljni prostorno-vremenski položaj nekog posmatrača, eventualno čak za stanovnike drugih zvezda. Tako ona teži jednoj slici sveta koja omogućuje upravljanje svetskim procesom prema *proizvoljnim praktičnim ciljevima*, koje je jedno živo i delatno biće sebi *uopšte* u stanju da postavi. Ova težnja je isto toliko titanska koliko i uspešna – i već njen dosadašnji uspeh potpuno je preobrazio čovekove egzistencijalne uslove. Oспоравати ogromnu vrednost ovakvog poduhvata, ili, s druge strane, misliti da se njegova istinska vrednost može očuvati samo ako se ospori ono prvobitno praktično određivanje cilja poduhvata, usmerenog na svako moguće preradivanje sveta, / i njegovo predstavljanje poput nekog »čistog«, apsolutnog znanja ili poput (119) nekog znanja koje je pristupačno jedino nama ljudima, što ono ipak zapravo *nije* – to je oboje jednako štetno. Ono prvo je put lažne, duhovno nemoćne *romantike*, ono drugo put jednog pogrešnog, površnog *pozitivizma* i *pragmatizma*.

Ako su pak veliki kulturni krugovi u svojoj dosadašnjoj povesti uvek jednostrano razvijali ove tri vrste znanja – tako Indija izbavljajuće znanje i vitalno-duševnu tehniku čovekovog zadobijanja moći nad samim sobom, Kina i Grčka obrazujuće znanje, Zapad od početka 12. veka znanje rada pozitivnih posebnih nauka –, tako je sada u svetu kucnuo čas kada se mora utirati put *ujednačavanja* i istovremeno *dopunjavanja ovih jednostranih pravaca duha*. U znaku ovog ujednačavanja i ovog dopunjavanja, ne u znaku nekakvog jednostranog odbacivanja jedne vrste znanja u odnosu na druge, i ne nekakvo isključivo negovanje onog istorijski »svojstvenog«, biće *budućnost* povesti čovekove kulture. Snažni plamen buktinje, moćnu životnu baklju orijentacije sveta, koju je najpre zapalila grčka pitagorejska prirodna nauka i koja je u smeni kulturnih epoha Zapada izrasla u plamen koji osvetljava ceo svet – ukoliko se ovaj još direktno i indirektno na temelju mišljenja koje zaključuje izdaje za »milje« čoveka –, neće nikad ponovo ugasiti *nikakva* romantika, nikakva hrišćanska i nikakva indijska ili druga »istočnjačka« romanti-

A ipak, mora se priznati da *ovi* plamenovi *nikad* i ni u jedno doba svega mogućeg napredovanja *jezgru* naše *duše*, t.j. *duhovnoj osobi* u čoveku, neće dati ono svetlo od čijeg postojanog žara mogu i oni sami sebe opet jedino hraniti. Čak bi čovek, i pri idealnom završetku pozitivnog naučnog procesa, kao *duhovno biće* mogao ostati apsolutno prazan. Čak bi mogao ponovo utonuti u nekakvo varvarstvo, u odnosu na koje su svi takozvani »primitivni narodi« bili »Heleni«. Da, pošto sve znanje rada za moguće ciljeve čoveka kao vitalnog bića u krajnjoj liniji mora da *služi* obrazujućem znanju, postanak i preoblikovanje prirode *postajanju* najdubljeg centra koji čovek poseduje, svoje *osobe* – i sve prave škole za kvalifikovane radnike (Arbeitsschule) pravom obrazujućem školovanju –, ne obrnuto, njime da vlada, tako bi naučno sistematski zasnovani varvarizam bio čak najstrašniji od svih zamislivih varvarizama.

Ali, i »humanistička« ideja *obrazovanog* bića – kako ju je na nemačkom tlu najuzvišeniše otelovljavao sam Gete – mora se sem toga podrediti ideji *iskupljujućeg* znanja i naposljetku još težiti da *njoj* služi. Jer, sve znanje je u krajnjoj liniji od božanstva – i za božanstvo.

preveo s *nemačkog*
DARKO HOHNJEC

KAKO SU PREVODENI ZNAČAJNIJI TERMINI

anschaulich – slikovno
Anschauung – zrenje
Dasein – egzistencija
Ding – predmet, stvar
Drang – poriv
Einsicht – spoznaja
Empfindung – oset
Erkennen – saznavanje, saznanje
Erkenntnis – saznanje
Ethos – ethos
Gefühl – osećanje, osećaj
Geschichte – povest, istorija

Person – osoba
Sache – stvar
Sein – bivstvo
sittlich – etosno
Sosein – takvost
Stoff – materijal, tvar
Trieb – nagon
Weltanschauung – videnje sveta
Weltansicht – pogled na svet
Wesen – biće
 ...W/wesens... – esencijalno...
Wissen – znanje